

A HARMINCZADVÁM EREDETE

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS)

DOMANOVSKY SÁNDOR

L. TAGTÓL

FELOLVASTA 1910 ÁPRILIS 3-ÁN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

Tekintetes Akadémia!

Méltóztassanak megengedni, hogy a mikor ma először van szerencsém e díszes helyen megjelenni, mindenekelőtt megköszönjem azt a kitüntetést és megtiszteltetést, a melyben csekély személyem az által részesült, hogy az Akadémia tagjai sorába megválasztani méltóztattak. A legmagasabb kitüntetés ez, a mely tudományos pályán működő férfiút érhet. Érzem a kötelességet, a mely e megtisztelő választás következtében reám hárul, s a melynek minden erőmből iparkodni fogok megfelelni.

Hálás köszönetemet ismételve, vagyok bátor a »Harminczadvám eredete« című értekezésemet tisztelettel előterjeszteni.

* * *

A harminczadról a tudományos világban mai napig is elterjedt fogalmak körülbelül úgy összegezhetők, a mint azokat Acsády Ignác a Közgazdasági Lexikon »Harminczad« cikkének elején összefoglalta: »Régi törvényeink az ország határán szedett ki- és beviteli vámot harminczadnak (tricesima), az erdélyi határmentit huszadnak (vigesima) nevezik s a név világot vet magára a vámtarifára. E szerint a behozott, vagy kivitt árú értékének harminczad-, illetve huszadrészét szedték királyi vám fejében. A magyar állambáztartásban első megalakulása, Szent István óta szerepel a harminczad, mint a királyi kincstár rendes jövedelmeinek egyik fontos ága.«¹⁾

¹⁾ Közgazdasági Lexikon. I. köt. Budapest, 1897. V. ö. még Acsády: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526—1564. Buda-

Pedig ezzel a hagyományos felfogással szemben már több oldalról igen komoly kételyek hangzottak el, a melyek ezt az általánosan elfogadott nézetet sarkalatos pontjaiban támadták meg.

Már Ortvyay Tivadar hangoztatta, hogy a harminczadot »eredetileg azon árúk után szedték, melyeket kívülről hoztak be az országba. Ez volt a szokás 1380-ig, a mely évben egy királyi rendelet harminczad alá vonta az országból kivitt árúkat is, míg végre 1405-ben Zsigmond király óhajára az országgyűlés törvénybe iktatta a ki- és beviteli árúczikkék megharminczadolását.«¹⁾

Míg Ortvyay csak abban a tekintetben helyezkedett szembe az általános fölfogással, hogy a harminczadnak a kivitt árúkkal szemben való alkalmazását későbbi alakulásnak tüntette föl, Kováts Ferencz már általában tagadta, hogy a harminczad a a külfölddel való kereskedelmi érintkezésben szedett vám volna. Szerinte »noha úgy Zsigmond 1405. évi I. decretuma, mint korábbi és későbbi törvények és rendeletek általában hangsúlyozzák azt, hogy csak a külföldről (illetve 1380 óta a külföldre) szállított kereskedelmi árúk (merces, res mercimoniales) képezék a harminczadolás tárgyait, ezen elvtől az illetékes körök már a XIV. század közepe óta a gyakorlatban eltértek. Az egyes városok, így különösen Pozsony, felszólalásait a harminczadkivetés tárgyában másképen nem tudom értelmezni, mint úgy, hogy az Anjouk korában (tán előbb is) a belföldi

pest. 1888. 123-124. l. A korona rendes bevételeinek egyik legdúsabb, legbecsesebb forrása ósidőktől fogva a határvám, a ki- és beviteli kereskedelem megadóztatásából folyó jövedelem volt, melyet tricesimának, harminczadnak, az erdélyi részekben vigesimának, huszadnak neveztek, kétséggkívül azért, mert a vántarifa azon általános és egyszerű alapelven nyugodott, hogy az export és import minden élő vagy holt árúczikke után a vámszedő által konstataált érték egy huszad, illetve harminczad részét fizettették adóba a királynak... A kivitel elvámolása rendszeren a határszéli történet. Ellenben a behozatal, mely főleg a városok felé irányult, melyek majdnem mindnyájan élvezték a maguk forgalmi vonalán az árúmegállítás és lerakodás kiváltságát... leginkább a városokban esett elvámolás alá s azért rendszeren volt bennük harminczad, még ha, mint például Buda, az ország közepén feküdtek.

¹⁾ Ortvyay: Pozsony város története. II. 3. Pozsony. 1900. 57. l.

forgalom, a mennyiben vásári forgalom volt, harminczadkötelessé lett.«¹⁾

Ugyanezt a gondolatot fejezte ki öt évvel később Takács Sándor is: »Annyi bizonyos, hogy igen sok esetben tricesimának nevezik a határvámot, de már ezekből is világos, hogy ezt a kifejezést kizárólag a határvámnak lefoglalnunk nem lehet, ép úgy, mint nem szabad azt állítanunk, hogy az ország határain az áru értékének harminczad részét fizették.«²⁾

Kováts Ferencz és Takács Sándor e nyilatkozatai szerint tehát a harminczad nem szerepelt minden időben kizárólag a határvám jelölésére. Takács e tételt úgy formulázza, hogy e »korszak a határokon szedett vámokra külön elnevezést nem alkalmazott, hanem a vám valamennyi elnevezését egyformán használta annak jelölésére, kiegészítve gyakran »per portas regni nostri« kifejezéssel.«³⁾ Kováts szerint pedig az illetékes körök a gyakorlatban már a XIV. század közepe óta, tehát még mielőtt a harminczadot az exportált áru után is szedték volna, már eltértek attól az elvtől, hogy csak a külföldi áru képezze a harminczadolás tárgyát. Az ő nézete szerint tehát a harminczad eredetileg határvám volt, a melyet a behozott áru után szedtek, de később belső vámként is szedetett, míg Takács szerint a tricesima ép úgy mint a theloneum és a tributum is egyenlő módon szedetett a határon és az ország belsejében, úgy hogy a határvámoknak külön jellege az Árpádok és az Anjouk idejében még nem domborodik ki s a harminczad lényege úgyszólván az értékvámolás volna.

A fölvetett kérdés nemcsak a középkori államháztartás, hanem egyszersmind a középkori kereskedelem legfontosabb kérdései közé tartozik. A következőkben tehát azt akarom vizsgálni, hogy hogyan keletkezett a harminczad, mi volt eredeti rendeltetése és mennyiben szolgált határvámul, illetve a bevétel és a kivétel vámjaul?

¹⁾ Kováts Ferencz: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Budapest. 1902. 2. l.

²⁾ Takács Sándor: A magyar vámrendszer az Árpádok és Anjouk alatt. Székesfehérvári községi felsőbb leányiskola... értesítője. Székesfehérvár. 1907.

³⁾ Id. h. 26. l.

I.

A magyar határvámra vonatkozólag az Arpádok idejéből alig van adatunk. Szent István törvényeiben semmi nyoma sem maradt annak, hogy a határon át a forgalom bármilyen korlátozásnak lett volna alávetve. Szent László II. törvénykönyvében a határőri szervezet, mint teljesen kialakult és meglévő intézmény lép szemünk elé (17. §.), sőt arról is értesülünk, hogy a ki idegen országból a határra jött, hogy itt lovat vagy más egyebet vegyen, azt a comes confinii hírnökével a királyhoz kísértette, hogy az idegen a királytól kieszközölje az engedélyt a vásárlásra, meghatározva annak mennyiségét is; az engedély megadása után pedig a fél a király pristaldusának jelenlétében volt köteles vásárolni.¹⁾ A ki a király engedélye nélkül lovat vinne ki, a comes confinii által föltartóztatandó: lovát elveszik, őt magát pedig bíróság elé állítják.²⁾ Ez intézkedések szerint tehát a határt szigorúan őrizték, de semmi nyoma annak, hogy a határon átvitt árú után valami illetéket szedtek volna.

Ugyanezt az állapotot tünteti föl Kálmán király törvényének 82. §-a, a mely szerint, a kik az ország határait elhagyják, a királyi és ispáni vámszedőktől, »qui exitus tenent«, kötelesek pecsétet kérni, bizonyáglevelet, a melyre a királyi vámszedő is, az ispáné is ráüti pecsétjét. A ki pedig ilyen pecsét nélkül menne ki, mint a törvény megszegője 50 pensával bűnhődjék. Ebből a cikkelyből ugyan kitűnik, hogy a kapuknál vámhely van, de még semmi nyoma sincs a megvámolásnak. A törvény kétségtelenül bizonyos kifelé irányuló csempészt akart megakadályozni, talán a Szent László idejében életbe léptetett és a saját törvényének 76. §-val megújított ló kiviteli tilalomnak az áthágását. Az intézkedés tehát kizárólag prohibitív, s ha fiscalis rendszabállyal kapcsolódik is, még nem ez áll előtérben.

¹⁾ 18. §. De negociacione cuiusvis hospitis. Hospites ex aliis regionibus in confinium pro equo emendo vel aliis rebus negociandis si venerint, cum nuncio eiusdem confinii comitis ad regem eat, et per licenciam regis quicquid et quantum ei concessum fuerit, coram pristaldo regis emat.

²⁾ Szent László II. 16. §.

Takács Sándor szerint az első határvámtarifa a varasdiak II. Endrétől 1209-ben kapott szabadságlevelében ¹⁾ maradt fenn. Ugyanebben az oklevélben fordul elő először a tricesima kifejezés is. A király fölmenti a varasdiakat a kenei fogsága alkalmazásával tett szolgálataikért minden vám és harminczad alól, kivéve azokat, a kik német földre viszik árúikat, s a kik minden terhelt szekér után három, minden eladó ló után két, a marha után egy, három disznó után is egy dénárt tartoznak fizetni, valamint minden szekér után a Dráva révénél is egy dénárt.²⁾ Nyilvánvaló azonban, hogy itt közönséges útvámról van szó, a mely csak annyiban nevezhető határvámnak, hogy ebben az esetben csak a külföldre törekvő szállítóktól szedik. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy ez a vám hol állt, esetleg magán Varasdon-e, a mely később harminczadhely volt?

Az adatoknak ez a hiánya önkénytelenül is arra a feltevésre készíti az embert, hogy a határvám intézménye sem volt még kifejlődve. Szent László király korát illetőleg ez nagyon is érthető. Az ő törvényei olyan állapotot tárnak fel, a melyben a külső országokkal a közlekedés igen ritka volt. A mieink legfeljebb lovat vittek ki, az idegenek is olyan ritkán jelennek meg, hogy külön hírnökkel egyenesen a királyhoz kísérik, a vásárlás engedélyének megadásával még ő maga foglalkozik s így valószínűleg még nem merült fel a gondolat, hogy ezt a kereskedelmet fiscalis célokra kiaknázzák, vagy pedig az idegen kereskedők megvámoltatása esetről-esetre magában az udvarban történhetett, a nélkül hogy erre szabályzatokat kellett volna kidolgozni. A gyeprüszervezet az országot különben is olyan erős védőfallal vette körül, a melyen át, különösen annak, ki a terepet nem ismerte, főképp árúval az átjuthatás szinte lehetetlen volt.

A határvámok felállításának szüksége csak abban az időben válhatott szükségessé, a mikor ez a határőri szervezet

¹⁾ Endlicher Monum. Arpadiana. 405. l. és Fejér III. 1. 86. l.

²⁾ Nullus autem hargensis tributum et tricesimam solvere teneatur, nisi qui vadit in Teutoniám cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato solvet tres denarios, de singulari vero equis nenalibus duos denarios, a duobus bobus unum denarium, de tribus porcis unum denarium, in portu Drave de quolibet curru unum denarium.

bomlásnak indult. E folyamat nyomait tehát a XIII. században kellene keresnünk, a mikor azonban a vámrendszer is átalakulóban van, a mennyiben a vámok, a melyek addig kizárólag a király tulajdonában voltak, tömegesen jutnak magánosok kezére és a sűrűn adományozott vámmentessegek folytán már korábbi jelentőségüket is elveszítették. A korábbi idők egyszerűbb és logikus rendszerével szemben ezt az időt már nagy zűrzavar jellemzi, a melyben az eligazodás sokkal nehezebb.

Nem foglalkozom tehát e helyen azokkal az adatokkal, a melyek a XIII. századi külföldi kereskedelmi összeköttetéseinkre nézve felsorolhatók volnának, hanem az Anjouk újjászervező munkáját választom kiindulási pontomul.

Külső kereskedelmünk alakulása szempontjából valósággal sarkalatos jelentősége van annak az oklevélnek, a melyet Róbert Károly 1336 jan. 6-án állított ki a cseh kereskedők részére, és a melyben pontosan meghatározza azt az utat a melyen a cseh kereskedők az országba jöhetnek, valamint a vámhelyeket és vámszolgáltatásokat, a melyekre köteleztetnek.¹⁾ Minthogy Bécs árúmegállító joga akkor már akadályokat gördített a nem bécsi kereskedők útjába, ha a Duna vonalán érkeve, fel akarták keresni piacainkat; a külső kereskedelemnek ez lett a fő útja.

Hogy milyen nagyjelentőségű ez az út, azt bizonyítja a hozzája fűződő sok oklevél. Egyik eredetije a brünni levéltárban maradt meg, egy másik példánya, a prágaiaké, szolgálhatott alapul István hercegnek, a mikor Nagy Lajos nevében az ország kormányát vezetve, 1350 aug. 10-én ezt az oklevelet a kölni, huyi és rajnamenti kereskedők részére átírta. A rajnamentieknek t. i. Nagy Lajos még 1344 május 13-án ugyanazokat a jogokat adta, a melyekkel a csehek és morvák is élnek, a nélkül azonban, hogy ezeket a jogokat pontosabban körülírta volna.²⁾ A kölniek azonban már a következő esz-

¹⁾ Anj. Dipl. Eml. I. 343. l.

²⁾ Eredetije Köln város levéltárában. Kiadva Lacomblet Urkundenbuch f. d. Gesch. d. Niederrheins. III. 319. l. és Magyar Történelmi Tár VII. 245. l., Anjou-kori Dipl. Eml. II. 47. l.

tendőben panaszt emeltek a semptei és farkashidai vámszedők ellen, hogy illetéktelenül magas vámot hajtanak be rajtuk,¹⁾ a mi 1345 márcz. 10-én Lőrincz tárnokmestert arra indította, hogy a nevezett vámszedőket e visszaélés megszüntetésére utasítsa.²⁾ A rajnamenti kereskedők azonban jogaikat ezzel sem látták biztosítva és 1350 aug. 10-én kieszközölték a prágaiak részére kiadott oklevél átírását.³⁾ Majd Lajos király adta ki 1365 júl. 5-ikén korábbi oklevelének átírását az új pecsét alatt,⁴⁾ a melyet 1384-ben Mária királyné is átírt.⁵⁾

Jellemzi ez útvonal jelentőségét az is, hogy ezen a ponton kapcsolódott bele az ország két fontos keleti kereskedelmi területe: a szepes-kassavidéki és az erdélyi is a nyugati forgalomba. A szepesi és a kassai kereskedők ugyan, a kik a Vág völgyén ereszkedtek le Bécs felé, csak Nagyszombattól kezdve használták ezt az utat, az erdélyiek azonban először Budára jöttek és onnan fordultak a tengerpart, Bécs, vagy Morvaország felé, a mint erről Nagy Lajosnak 1370 febr. 22-én a szebenieknek adott privilegiuma tanuskodik.⁶⁾ Sőt még a soproniak is Holics felé exportálták boraikat, Bécsset elkerülve.⁷⁾

Eltekintve tehát a Szilézia, Lengyelország, Moldva és a Balkán felé irányuló összeköttetésektől, forgalmunk a szebenieknek adott oklevélben említett három pont felé irányult. Ezek közül azonban a bécsi út Bécs árúmegállító joga, a tengerpart felé vezető, a nagy természeti akadályok miatt korántsem vetekedhetett a Morvaország felé irányuló útvonallal. Zára felé azért is adott Nagy Lajos a szebenieknek a budai harminczad

¹⁾ quod vos ab eisdem tributum enorme et iniustum receperetis ac eos in suis rebus mercimonialibus grauitur et ultra modum molestaretis. . .

²⁾ Lacomblet id. mű III. 333. l., Magy. Tört. Tár VII. 246. l., Anjou-kori Dipl. Eml. II. 63. l.

³⁾ Lacomblet id. mű III. 390. l., Magy. Tört. Tár VII. 247. l., Anjou-kori Dipl. Eml. II. 390. l.

⁴⁾ Anjou-kori Dipl. Eml. II. 633. l.

⁵⁾ Lacomblet id. mű III. 772. l., Magy. Tört. Tár VII. 249. l.

⁶⁾ Zimmermann-Werner: Urkundenbuch z. Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen. II, 337. l.

⁷⁾ Sopron város levéltára Lad. L. Fasc. II. No. 35. Károly király 1338 jan. 13-án kelt oklevele.

kivételével teljes vámmentességet »ut ipsum regnum nostrum rebus et bonis maritimis atque extraneis locupletetur et exuberetur«.¹⁾ A bécsi út akadályaira nézve pedig azt hozom fel, hogy később is, a mikor a morvaországi összeköttetés el volt zárva, a német kereskedők nem igen kereshették föl városainkat; ha nyitva volt, még a nagyobb szállítási költségek kockáztatásával is, Béceset elkerülve, Pozsonyba jöttek.²⁾

Minthogy a Szilézia és Lengyelország felé irányuló kereskedelem csak Róbert Károlynak 1421 júl. 11-én Lőcse város részére adott privilegiumától,³⁾ majd Kassa és Krakó városának 1324 febr. 25-én kötött szerződésétől⁴⁾ és végre Nagy Lajosnak 1347 óta Kassa város részére adott privilegiumaitól datálódik,⁵⁾ az erdélyiek moldvai és havasalföldi jogai, meg még később, először az 1358. és 1368. években szabályoztattak,⁶⁾ a morva határ felől az ország szíve felé haladó utat Magyarország akkori főútvonalának, annak a morva határon lévő végpontját Magyarország akkori kereskedelmi kapujának kell tekinteniünk.

Nem véletlen tehát, hogy Róbert Károly a visegrádi conferentián sok egyéb államjogi ügyek elintézése mellett János cseh királylyal ennek az útvonalnak a szabályozását is megvitatta s ez nem is egyedül a János király személyében képviselt cseh és morva érdekek kedvéért történt. Arról volt szó, hogy a nyugati összeköttetés, a mely az utolsó Árpádok idején kitört s az interregnum alatt még csak fokozódott zavarok idejében a közbiztonság hiánya és az illetéktelen

¹⁾ Id. hely II. 338. l.

²⁾ V. ö. erre vonatkozólag Franz Kováts: Handelsverbindungen zwischen Köln und Pressburg im Spätmittelalter. Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. Heft 35. 1914.

³⁾ V. ö. Demkó: Lőcse története, 310. l.

⁴⁾ Piekosiński: Codex Diplomaticus Civitatis Cracoviensis. I. 17. l.

⁵⁾ V. ö. Farkas Róbert: Kassa árumegállító joga. 7. l.

⁶⁾ 1358 jún. 28. Nagy Lajos szabad kereskedelmet biztosít a brassóiaknak a Jalomitza és a Szeret közt. Zimmermann-Werner: Urkundenbuch. II. 153. l. — 1368 jan. 20. László havaselvi vajda szabályozza a brassaiak havaselvi kereskedelmét. U. o. II. 306. l. — 1368 jún. 22. Nagy Lajos értesíti a brassaiakat a Moldvával való kereskedelmi megegyezésről. U. o. II. 315. l.

vámszedés miatt szinte egészen megszűnt (... via ... a temporibus guerosis et impaccatis propter maleficorum hominum insidias et indebitas exacciones tributorum fere hactenus et usque modo dissueta fuisset), újra helyreálljon. Ennek az összeköttetésnek a felújulása közvetve a cseh királynak is érdeke volt, mert alattvalóinak is szabad mozgást biztosított, s mert más országok kereskedői is az ő vámvonalain át juthattak hozzánk; a kezdeményezés azonban bizonyára Róbert Károlytól indult ki, a ki már húsz évvel korábban Velenczével szemben is mint kezdeményező vetette föl azt a gondolatot, hogy a két ország kereskedőinek szabad érintkezését kölcsönös rendezéssel biztosítsák.¹⁾

Vámtörténeti szempontból Róbert Károlynak a cseh királylyal történt megegyezése folytán kiadott oklevele annál fontosabb, mert az útvonal vámhelyeire vonatkozólag kihallgatták a brünni és a nagyszombati polgárokat s az ő vallomásaik alapján állapították meg, hogy a megegyezéssel, illetve Róbert Károly privilegiumával rendszeresített vámhelyek Béla király ideje óta fennállanak és törvényességük általánosan elismert: »que omnia loca tributorum tam civibus Brunensibus de Regno Bohemie, quam nostris civibus Tyrnauensibus referentibus scimus esse a tempore Bele Regis instituta, legitima et omnino fore iusta«.

A mióta az önkényes vámszedés a XIII. század második felében lábra kapott és III. Endre törvényes intézkedéssel szállott szembe e visszaéléssel, azóta a IV. Béla ideje óta ellenmondás nélkül szedett vámokat törvényeseknek tekintették.²⁾ A mikor tehát a szóbanforgó esetben constatálták,

¹⁾ V. ö. a bécsi es. titk. levéltárban a velencei Copia de Commemoriali I. 588. l. és II. 157. l. Kiadva: Anj. Dipl. Emi. I. 207., 211., 214. l.

²⁾ III. Endre az 1291. törvényben törülte el először csak a IV. László ideje óta felállított vámokat: »Item omnia tributa tempore Ladislai Regis facta omnino exstirpantur«. Endlicher, 618. l. és jobban: Kovachich: Sylloga Decretorum Comitatum. I. 21. l. — 1297-ben ezt kiterjesztette a IV. Béla halála óta eltelt időre: Endlicher 630. l., »... sed iustum tributum, qualiter tempore domini Belae regis felicis recordacionis, aui nostri carissimi exigi consueverant.« — Az 1298. tör-

hogy a holics-budai útvonal felsorolt vámjai Béla király ideje óta fennállanak, ezzel törvényességük kriteriumát állapították meg; vámtörténeti szempontból azonban ez a megállapítás azért fontos, mert bizonyosága, hogy az oklevélben felsorolt adatok a XIII. század közepén, tehát még az Árpád-kori vámrendszer teljes bomlása előtti állapotokat őrzött meg.

A privilegium szerint a »strata publica« Ujvárnál (a mai Holics) lép magyar földre, azután kettéágazik Sasvárnak és Szenicznek, de ismét egyesül Jabláncznál, a hol átlépi a hegyeket, majd Bikszárdon át halad Nagyszombatnak, onnan Farkashidán, Semptén s az esztergomi érsek falvain: Nyárhidán és Udvardon át a Dunához és Esztergomba és végre a Duna jobb partján Piliscsabán, Szent-Jakabon és Obudán át Budára. Ez úton egyetlen hídvám: a jablánczi és tiz útvám állta el a kereskedő útját. A híd-vámot az átheladó kocsik és állatok után szedték, az útvámot mindenütt egyformán rudas és ajonczaszekér szerint. Ettől eltérő vám csak Ujváron volt: »in primo introitu ad metas Regni Hungarie in Alba Ecclesia in vulgari Wywar nominata debet solui octuagesima de rebus mercimonialibus«. Míg a többi vámhelynél az út, illetve a híd használata a megvámolás nyilvánvaló alapja, Ujvárnál a behozott áruira vetnek vámot, még pedig értékvámot. Ezt az értékvámot kell az Árpád-kori határvámnak tekintenünk.

Erre az Árpád-kori határvámra különben más adatunk is van. A mikor ugyanis II. Endre 1217-ben a Szentföldre indult, a Velenczével kötött szerződésben a két állam kereskedelmét is szabályozták.¹⁾ II. Endre a velencei kereskedőknek országában szabad kereskedést biztosított, ha áruik után, kivéve a pénzt, a drágaköveket, selyemszövetet, sertét és fűszereket, csupán az országba érkezésüknél nyolczvanadot fizetnek: »salui et securi sint in Hungaria et pertinentys eiusdem domini Regis omnibus, saluo eo, quod octuogesimum de bonis suis tantum in ingressu Regni Hungariae persoluere tene-

vényben ismét: . . . »statuimus ut omnia tributa, a tempore regis Ladislai facta penitus deleantur.« Endlicher, 636. l.

¹⁾ Árpád-kori új okmánytár. VI. 381. l., M. Tört. Tár. IX. 16. l. A bécsi udv. levéltárban őrzött Libri Pactorum IV. 335. lapjáról.

buntur; praeterquam de auro et gemmis, caeterisque pretiosis lapidibus et pannis sericis, seta, et speciminibus, de quibus nihil persolvere tenebuntur», és ugyanezeket a jogokat biztosította a magyar kereskedőknek is Velenczében.

Az akkori kereskedelem három nevezetes útvonala közül tehát kettőre kimutatható ennek a határszéli értékvámnak a főmállása, csak a harmadik útvonalnál, a bécsinél nem maradt emléke. Ott bizonyára Bécs árúmegállító joga teremtett különleges helyzetet, a mely más intézkedések életbeléptetését tette szükségessé.

Valószínűleg a korponaiak is, a kik 1244-iki privilegiumuk értelmében mentesek voltak »ab omni tributo regali, praeterquam in confinibus«, erre Ujvár felé járhattak a külföldre, s így a szabadságlevelükben előforduló »tributum in confinibus« első sorban a holicsi határvámra vonatkozhatott.¹⁾

Ez a határszéli értékvám azonban nem harminczad volt, hanem nyolczvanad, sőt a harminczaddal Károly király 1336-iki oklevele éles ellentétbe is állítja, a mikor azt mondja: »hoc tamen declarato, quod in locis tributorum supradictis nullas fieri debeat religacio curruum; praeterquam in civitatibus, in quibus tricesimam constituerimus exigendam«. E szerint a harminczadot csak a városokban (civitas) szedték és mindenesetre már akkor is az árúra vetett vám, a melynek kivetéséhez szükséges volt a rakományok kibontása, átvizsgálása.

Eredetére nézve különben a nyolczvanad nem keletkezhetett a XI. század közepe előtt. Eredete ugyanis minden valószínűség szerint a régi pensa-számítással áll kapcsolatban. I. Béla király uralkodásáig azonban a pensát, a melyet a bizancki arannyal azonosítottak, 30 dénárral számították, csak I. Béla ideje óta tekintették a pénzrontás következtében 40 dénárral egyenértékűnek. Ez volt a számítás a XIII. századig, a mikor a pénz mérlegelése a pensa-rendszert lassanként kezdte kiszorítani. A nyolczvanad tehát az árú értéke után pensánként egy fél dénár vagyis egy obulus volt. E szerint pedig keletkezése idejének a XI. század közepétől

¹⁾ Fejér IV. l. 330. l.

a XIII. századig terjedő időszakot kell tartanunk, a mi meg is felelne a fentebb mondottaknak. Szent László idejében még nem szedtek határvámot, Kálmán uralkodása alatt azonban már szerepel a vámszedő az ország kapuinál (*qui exitus tenent*), habár az »*in confiniis*« szedett tributumra az első adatunk csak 1244-ből való. Úgy hogy a nyolczvanad keletkezését a XII. század folyamára kell tennünk.

Károly király a kereskedelmi kapcsolatok új rendezésénél a brünni és a nagyszombati kereskedők bevallásai alapján erősíti meg a legalább számítási szempontból akkor már elavult intézményt. De ugyanebből az intézkedésből látható, hogy ő a vámrendszer súlypontját máshová helyezi át, a mikor hangsúlyozza, hogy a kocsikat csak azokban a városokban vizsgálják át »*in quibus tricesimam constituerimus exigendam*«. Még élesebben jut ez kifejezésre, ha figyelembe vesszük azt a privilegiumot, a melyet 1316 szept. 16-án a velencei kereskedőknek adott, magyarországi kereskedésüket akképen rendezve, hogy jövet és menet javaikkal, áruikkal és embereikkel az egész országban szabadon közlekedhessenek, ha az elődei alatt a szokásjog által szentesített vámokat és a harminczadot, a melyet a Száva révénél ő építtetett, megfizették (*per universum nostrum Regnum venientes cum rebus et mercimoniis, debitis tributis solutis iuxta antiquam approbatam per nostros predecessores consuetudinem, ac soluto tricesimo sub nostro castro, quod edificari fecimus in portu Zave, libere et secure procedatis in eundo et redeundo, etiam cum personis vestris*).

Ez a két oklevél tehát a magyar vámpolitikában fordulópontot jelez. Értékvámot a kocsik kibontása és átvizsgálása nélkül — ámbár a kereskedők ez ellen az átvizsgálás ellen a későbbi időben is éles harczt folytatottak — elképzelnünk alig lehet. A holicai nyolczvanad pedig értékvám, a nélkül hogy a vámszedő az átvizsgálás jogával élhetne. Ebből az intézkedésből és a felállítandó harminczadokból, valamint abból, hogy a velenceiektől nyolczvanadot már nem szednek, hanem csak harminczadot a Száva révénél, azt kell következtetnünk, hogy Károly király a nyolczvanad-határvámot, vagy általában a kereskedelmi határvám elvét elejtette. A nyolczvanad értelmetlen kolonc lett, a melyet az oklevelek átirásánál még egy

ideig tovább czipelnek, a mely azonban néhány évtized alatt teljesen eltűnik. A mikor Nagy Lajos 1370-ben a nagyszebeniek privilegiumát kiállítja, az ujbáti vámot már nem nyolczvanadnak mondja, hanem, ámbár a vámtételeket cseh garasokban szabja meg, mégis lényegében ugyanazon nagyságban, rudas- és ajonczaszeker szerint veti ki, mint akár a sasvári vagy a többi útvámot is.¹⁾ Akkorára tehát ez a vámbely elvesztette eredeti jellegét s a már Róbert Károly által elejtett nyolczvanadvám valószínűleg egészen el is tűnt.

II.

Róbert Károly idejében az áru utáni értékvámolás helye az ország belsejében, a városokban van, és egész világosan érvényesül az a tendentia, hogy a harminczadot be- és kiviteli vámnak tüntessék föl, de viszont egész világosan észrevehető a városi polgárság bizonyos ellenállása is ezzel a törekvéssel szemben.

Nem részletezhetem a harminczadvám eredete kapcsán ezeket a küzdelmeket, a melyek a XIV. és XV. században sok ellentétes rendelkezésre adtak okot, a bizonyítás kedvéért mégis kénytelen vagyok néhány pontban a harminczadügyet későbbi időből vett adatokkal is megvilágítani.

Mindenekelőtt azt kell kiemelnem, hogy az Anjouk vagy legalább is Nagy Lajos idejében a harminczadot a bevételre és kivételre egyaránt alkalmazták az 1380. év előtt is. Már 1343-ban a zágrábi polgárok azzal a panaszszal fordultak az anyakirálynőhöz, hogy tőlük »*de rebus mercimonialibus, scilicet:*

¹⁾ *in loco tributii nostri castri Wywar nuncupati in vulgari Teutonicali Wezker vocati non obstante privilegio quondam domini Karoli regis genitoris nostri carissimi super relaxatione medietatis tributariae solutionis praemissae olim mercatoribus regni Bohemiae per eundem facta confecto de curru magno vulgariter rudaszeker vocato quatuor grossos Bohemiales, de curru parvo ayanthaszeker vulgariter nominato duos grossos similiter Bohemiales persoluant, nullumque munus ipsis tributariis dare teneantur, nec ipsi tributarii in locis eorum tributorum aliquid ultra hoc ab eisdem recipere praesumant.* Urkundenbuch. II. 338. l.

de cera, cutibus, porcis et pecudibus ac aliis utilitatibus de Zagrabia et Sclauonia in Veneciam vel in Teutonium aut exterar partes portantibus et pellentibus contra ipsorum consuetudinem et ius ab antiquo observatam¹⁾ szedik a harminczadot.¹⁾ Ebben az ügyben akkor Miklós bán vizsgálatot rendelt, kikérve a zágrábi egyház²⁾ és Frangepan Duym³⁾ véleményét, sőt augusztus 8-ikán congregatiót is tartott, a melyből a vizsgálat eredményét hivatalosan proclamálta.⁴⁾ 1369-ben meg a bécsi kereskedők panaszkodnak Nagy Lajosnál pozsonyi várnagya, Lökös fia Miklós ellen, hogy visszatértükben elveszi lovaikat, vagy ezzel fizetségre kényszeríti őket, holott ezek nem az országban vásárolt lovak, hanem a melyekkel jöttek, s kéri a királyt, orvosolja bajaikat.⁵⁾ A következő 1370-ik esztendőben a király eltiltja pozsonyi harminczadosát, hogy a bevitt állatok, olaj, gyümölcs és élelmiszerek után harminczadot szedjenek, de meghagyja neki, hogy az Ausztria és Csehország felé szállított czikkek után a harminczadot a szokott módon továbbra is behajtsa.⁶⁾ Majd 1384-ben azon panaszkodnak a pozsonyiak, hogy az idegen kereskedők, a kik behozott árúik fejében a pozsonyiak borát szállítják ki, a kivitt bor után szedett magas harminczadtételek miatt elmaradoznak, és ezzel el is érik, hogy a királyné a tételeket korábbi összegeikre szállítja le.⁷⁾ A mikor tehát az 1405. I. decretum 17. §. új dolognak tünteti föl a királynak azt az elhatározását, a melyet a főpapokkal, bárókkal és az ország tekintélyesebb előkelőivel hozott, hogy mindenki, a ki az ország határain szállít ki

¹⁾ Tkalčić: Monumenta Historica Zagrabiae I. 165. l.

²⁾ Tkalčić. I. 167. l.

³⁾ Tkalčić. I. 166. l.

⁴⁾ Tkalčić. I. 168. l.

⁵⁾ Fejér. IX. 4. 385. l.

⁶⁾ Fejér. IX. 3. 341. l. De rebus vero que extra partes civitatis eiusdem ad Austriam vel Bohemiam mercandi seu vendendi causa ducebantur, more alias consueto recipere et exigere non omittatis.

⁷⁾ Fejér. X. 8. 131. l. quod quia de rebus mercimonialibus forensium seu aduenarum hominum, quibus iidem in ipsorum medio cambium facientes vina eorundem compararent, superflua tricesima de viniis per eosdem in eadem ciuitate comparatis reciperentur, ideo iidem advenae et forenses ... non sic sepe, prout alias ... venirent.

árúczikkeket, ezektől épen úgy köteles a harminczadot megfizetni, mint a behozottaktól,¹⁾ csak mintegy az új elhatározás alkotmányos mázával akar erőt adni annak a törekvésnek, a melyet addig teljes diadalra juttatni nem sikerült. De még ez a törvényes intézkedés sem sokat változtatott a helyzeten. A király már két évvel később a gazdag és hatalmas Pozsony kívánságával szemben, ámbár csak erre a városra vonatkozólag, visszavonta a törvénybe beczikkelyezett kiviteli vámot és utasította vámszedőit, hogy a pozsonyiaktól a kivitt czikkek után harminczadot ne szedjenek.²⁾

Az új törekvés ezen kudarczai a polgárság ragaszkodásával szemben a harminczad régi formájához már elárulják, hogy helytelen az a föltevés, a mely szerint talán a XIV. század közepe óta eltértek volna attól az elvtől, hogy csak a külföldi árú szolgál alapul a harminczadszedésre. Hiszen még a pozsonyiak sem emeltek kifogást exportált boraik megharminczadolása ellen, hanem csak a tételek enyhítését kívánták.

Hogy ezzel szemben az Anjouk idejében széltében vetnek ki harminczadot a belföldi eredetű árúra, azt Kováts és Takács egyaránt észrevették. Kováts utalt rá, hogy Nagy Lajos 1371-iki rendelkezése felmenti a harminczad alól a Pozsonyba szállított magyarországi eredetű élelmiszereket is, 1371 előtt tehát ezektől is szedték, és hogy az 1457/58. évi harminczadkönyv tanúsága szerint Pozsonyban harminczadot fizettek budai fazekasok a városba importált kályhacserepek, bazini és dévényi

¹⁾ *decrevimus, ut universi mercatores, negotiatores et alii cuiuscunque status et conditionis homines, extra regni nostri limites, mercimonia, seu res mercimoniales ac venales deferentes et exportantes, tricesimam partem quemadmodum de illis, quae introducuntur in regnum, soluere et administrare teneantur.*

²⁾ *Fejér. X. 4. 606. l. Quia nos habita deliberatione fideles ciues, hospites ac mercatores nostre civitatis Posoniensis predictae in exactione et solutione Tricesime in antiquis consuetudinibus conseruare volentes, nouam tricesimam videlicet quam de rebus et bonis extra regnum educendis exigí nuper commisimus, ab ipsis deinceps recipi nolumus sed eandem decreuimus: abolendam; a harminczadosnak adott utasításban: ab eisdem solummodo Tricesimam ab antiquo exigí solitam recipere debeatis.*

asszonyok durva, bizonyára házi szövésű vásznaik, egy szentgyörgyi kovács pedig vasárúti után.¹⁾ Takács pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy Nagy Lajos 1359-ben szabad közlekedést biztosított a szebenieknek városuk és Buda közt, ha a tributumot és tricesimát megfizetik.²⁾ Csak azt fűzöm még ez adatokhoz, hogy a mikor Nagy Lajos megállapítja a szepesiek és kassaiak nyugatnak tartó útvonalát, ott három tributum és a tricesima (excepta tricesima) kivételével minden fizettség alól felmenti őket;³⁾ hasonlóképen a mikor két évvel később a dunai vámokat szabályozza, a rendezéshez hozzáfűzi »tricesimis tamen saluis manentibus a mercatoribus prenotatis.«⁴⁾ A legrikítóbb azonban az az adat, a mely szerint Nagy Lajosnak 1363-ban külön utasítania kell a vámszedőket és a harminczadosokat is, hogy ha a soproniak illetekeket és ajándékokat hoznak a királyi udvarba, akkor visszatértükben ne szedjenek tőlük se vámot, se harminczadot.⁵⁾

A belső kereskedelem áruinak megharminczadolásával szemben tehát nem nyilvánult meg az az ellenállás, mint a kivitel cikkeinek megvámolásával szemben; az intézmény régibb formájához ragaszkodó conservatív erő nem gördített akadályokat az illetén rendelkezések elé, bizonyára azért, mert ez az intézkedés az intézmény ősi formájának megfelelt.

A XIV. század közepe, helyesebben első fele (1316—1336) óta tehát nem az a törekvés érvényesül az illetékes tényezők részéről, hogy a harminczadot, mint régi határvámot a belső forgalomban is igénybe vegyék, hanem ellenkezőleg az a törekvés, hogy a belső forgalomban meggyökerezett intézményt a külső forgalom megadóztatására is felhasználják. A bevittet illetőleg ez nem járhatott nagyobb nehézséggel,

¹⁾ Kovács: Nyugat-Magyarország áruforgalma. 2—3. l.

²⁾ Székesfehérvári községi felsőbb leányiskola értesítője 1906/7. 26. l.

³⁾ Kassa város titkos levéltára. Thelon. F. No. 6.

⁴⁾ Fejér. IX. 3. 526. l.

⁵⁾ 1363 jan. 3. Visegrád ... dum ipsi ad curiam nostram munera et collectas ipsorum apportantes et tandem expeditiis suis negotiis domum redire volentes ad loca tributorum vestrorum et tricesimarum pervenirent, vos ipsos ad tributum et tricesime solutionem compeleretis vobis faciendum minus iuste. Soproni városi levéltár. Lad. L. fasc. III. No. 55.

mert a külföldről bejövő árú a belső forgalomban a régi állapotok szerint is a hazaihoz hasonló elbánásban részesült, a kiviteli vám azonban, különösen az oly hevesen ellentálló Pozsony városára, a mely 1293-ban az ország határán is vámmentességet kapott,¹⁾ novum volt. Ez az újítás a privilegium erején még akkor is megtört, a mikor már törvénybe czikkelyezték.

Világos tehát, hogy az Árpádok korában, Róbert Károly újításai előtt a harminczad nem volt határvám, és hogy csak a nyolczvanad elhanyagolása után, az új vámpolitika óta lett azzá a tényezővé, a melylyel a fiscus a külső kereskedelemről magának jövedelmet biztosított. Lassanként tolódtott el a határok felé, de csak I. Ferdinánd idejében lett igazán határvámmá.

Azok a harminczadmentességek, a melyek az Árpádok korából reánk maradtak, egészen határozottan documentálják e vám belső jellegét. A legrégebb, egyszersmind a tricesima legkorábbi ismert említése a varasdiak 1209-iki harminczadmentessége, a mely szerint »nullus autem burgensis tributum et tricesimam soluere teneatur« kivéve a német földre utazó kereskedő már említett útvámját.²⁾ Húsz esztendővel későbbi II. Endre kiváltságlevele a heiligenkreuzi apátság részére, hogy az apát a legentői bessenyő birtok telepesei után »nec tributum, nec tricesimam ... persoluat«.³⁾ Újabb tizenöt év múlva adja ki IV. Béla szabadságlevelét a budaiaknak, a kik »infra limites regni nostri ab omni tributo, salua tricesima et saluo iure ecclesie Budensis« élveznek vámmentességet.⁴⁾ Majd 1260-ban kapják privilegiumukat a lipcse megyei Lipcse hospesei »ut per totum regnum Hungariae de suis mercimoniis propriis nullum tributum et tricesimam soluere teneantur«.⁵⁾ Végre 1267-ben a zágrábiak nyerik el a vámmentességet »infra terminos regni nostri aliquod tributum, tam in aquis, quam in terris, nec aliquam tricesimam, in nullo loco

¹⁾ Fejér. VI. 2. 299. l.

²⁾ Endlicher 406. l.

³⁾ Wenzel: Árpád-kori új okmánytár. I. 261. l.

⁴⁾ Endlicher 407. l.

⁵⁾ Fejér IV. 3. 10. l.

soluere teneantur.¹⁾ Különösen ez utóbbi oklevelek fejezik ki az állapotot világosan. Az *infra limites* (terminos) regni nostri, de még inkább a *de suis mercimoniis propriis* kifejezések minden kétséget kizáróan a harminczadvám belső jellegét igazolják.

Ha tehát 1343-ban a zágrábi káptalan és a szlavóniai rendek oda nyilatkoznak, hogy a királynői harminczadot emberemlékezet óta mindig csak a külföldről behozott árú után fizették, a kivitel azonban nem volt harminczadköteles, ezzel nem a régi Árpád-kori állapotra utalnak, hanem az új politika teremtette viszonyokra. A Miklós bán által akkor megejtett vizsgálat épen az első írott emléke annak a küzdelemnek, a melyet az ország lakossága megindított az ellen a törekvés ellen, hogy a harminczadvámot általában határvámnak tekintsék és a kivitel tárgyai után is szedjék.²⁾ A mikor azonban a bán informatióért fordult a káptalanhoz és Frangepán Duymhoz, hogy a harminczadszedés régi módjára vonatkozólag nyilatkozzanak, kérdései két ponton sarkallottak: 1. vajjon a kivitel is harminczadköteles-e és 2. hogy a harminczadot csak az árú vagy pedig a bevitt pénz: arany és ezüst után is szedik-e? E két kérdésre úgy a káptalan, mint Frangepán Duym tagadólag válaszoltak. Válaszukból nyilvánvaló, hogy a külföldi kereskedőt, ha a behozott árúk után a harminczadot megfizette, a kivitt árú után már nem vámozták meg, hogy általában a tengeren át és a német földre szállított czikkek után harminczadot nem szedtek. A mikor azonban a bevittet illetőleg kijelentik, hogy csak az ország határain túlról hozott árú harminczadköteles, a zágrábiak és a szlavóniaiak azonban harminczadot nem fizetnek, e vallomásukat a varasdiak 1209-ben és a zágrábiak 1267-ben nyert harminczadmentességére alapíthatták, vagy pedig III. Endre 1291-iki törvényére, a mely ugyan különben nem ment át az életbe, a melynek rendelkezése szerint azonban: »*Volumus etiam, quod in locis antiquorum tributorum, populi Nobilium et Ecclesiarum tributa non persoluant. Sed tantummodo*

¹⁾ Tkalčić I. 44. l.

²⁾ Tkalčić: Mon. Hist. Civ. Zagrabiae. I. 165., 166., 167., 168. l.

mercatores, de aliis Regnis ad alia Regna transeuntes.«¹⁾ A zágrábvidéki forgalomban bizonyára a zágrábi és a varasdi kereskedők játszották a főszerepet, valószínű tehát, hogy a vidék elenyészően kis számban Zágrábba érkező kereskedőitől sem szedtek harminczadot és az 1343-iki információk vallomásai vagy ebben az esetleg az 1291-iki törvényre támaszkodó szokásban lelik magyarázatukat, vagy pedig abban a törekvésben, hogy a zágrábiak és varasdiak harminczadmentességét kiterjesszék az összes szlavóniaiakra.

III.

Mi volt tehát a harminczad eredetileg, mikor és hogyan keletkezett?

Magá a harminczad szó könnyen arra a következtetésre csábítaná az embert, hogy a 30 dénáros pensa-számítás, tehát az I. Béla király ideje előtti időben keressük eredetét. A magyar pénzláb az Árpádok korában egyedül ebben az időszakban adott volna alapot a megharminczadolás kifejlődésére. Azonban a harminczadot ily messzire visszakísérni nem tudjuk. 1209 előtt nem történik róla említés, akkor pedig a 30 dénáros pensa számítás már régóta feledésbe merült. III. Béla királynak a párisi Bibliothèque Nationalban őrzött kimutatása a királyi jövedelmekről szintén nem ismeri. Ott a vámjövedelem következőkép szerepel: »Idem habet de pedagijs et passagijs et mercatis seu foris, que omnia sua sunt xxx Mille Marcarum.«²⁾ Mint jövedelmi forrás II. Endre okleveleiben tűnik fel. Thallóczy Lajos fedezte fel a barcelonai levéltárban azokat az okleveleket, a melyekkel II. Endre Jolantha leányának hozományáról gondoskodott.³⁾ A hozomány, a melyet II. Endre leányának biztosított 12.000 márka ezüst, minthogy azonban a folyton pénzvavarral küzdő II. Endre ezt az összeget kifizetni nem tudta,

¹⁾ Kovachich: Sylloge Decretorum Comitatum. I. 21. 1. és Endlicher 618. l.

²⁾ Legjobb kiadása a Gazdaságtörténeti Szemlében. 1895. 286. l.

³⁾ Thallóczy Lajos: Árpád-házi Jolán Aragon királynője. Századok. 1897. 577-592 l.

vejének, Jakab aragoniai királynak egy 1235-ben kelt oklevéllel lekötötte az ország egész harminczadjövedelmét,¹⁾ úgy hogy a míg a fenti összeg törlesztve nincs, e jövedelmet az aragoniai király kezelhesse vagy Bertalan pécsi püspök és az ispotályos és templomos rendek magyarországi mesterei által, vagy úgy, hogy a harminczadjövedelmet elzálogosítja. Ezt a kötelezettséget pedig utódai nevében is vállalta, mert az oklevél tanúsága szerint a harminczad akkor még csak évi 1500 márkát jövedelmezett,²⁾ ámbár II. Endre gazdálkodása mellett, tekintetbe véve különösen a becslés körülményeit, feltehetjük, hogy annyit sem hozott, a mennyire a király becsülte.

Nem kutatom e lekötés további következményeit,³⁾ a nevezetes az, hogy az 1235-iki oklevél szerint a harminczadjövedelem igen jelentéktelen jövedelmi forrás volt, mert a III. Béla korabeli összes vámjövedelemnek csak huszadrésze. A harminczad különben az Árpád-korban főképp a királynői udvartartás szolgálatában állt. 1276-ban IV. László kötött le a veszprémi püspöknek, mint királynői kancellárnak, évi 500 márkát első sorban a győri harminczad terhére. Hogy ez az ötszáz márka meghaladhatta az egész győri harminczadjövedelmet, következtethetjük abból, hogy a király a kancelláriát követelésének behajtásában másodsorban bármely királynői

¹⁾ U. ott az oklevél facsimileben is közölve . . . omnes proventus tricesime nostre titulo duodecim millium marcarum argenti duximus ad tempus obligandos, ita videlicet, quod nos corporali super hoc prestito inramento dicimus ac promittimus . . . nullatenus dictam tricesimam in usus alios deputare, nec aliquid super illa vendicare, donec prefata pecunia dicto regi Aragonum vel eius procuratoribus totaliter et integre fuerint persoluta. 584. l. — Ennek következtében IX. Gergely pápa még ugyanazon évben az ügyet a pécsi püspök s a templomos és ispotályos rendek magyarországi mestereinek figyelmébe ajánlotta, azzal a meghagyással, hogy a harminczadjövedelmet gyűjtsék össze, a míg a 12.000 márka be nem folyik. Fejér. III. 2. 448. l.

²⁾ Az oklevél ugyan azt mondja: *Dicta quaeque tricesima singulis annis pro mille et quingentis marcis in solutionem deputabitur*, minthogy azonban fentebb expressis verbis ki volt mondva, hogy *omnes proventus nostre tricesime . . . duximus obligandos* ez csak úgy értelmezhető, hogy ennél volt akkor az átlagos jövedelem.

³⁾ A hozomány még 1251 végén sem volt kifizetve. V. ö. Kropf Lajos: Árpád-házi Jolán Aragon királynője. Századok. 1897. 224. l.

tarifákban különböző természetű vámjogok olvadtak össze és pl. útvám, révpénz és kereskedelmi vám vegyesen, összekeverve szerepel. A harminczad kétségtelenül kereskedelmi vám volt, éles ellentétben áll tehát azon vámjövödelmekkel, a melyeket III. Béla kimutatása »de pedagijs et passagijs« név alatt említ, s a mely alatt az út-, híd- és révvámot kell értenünk, s ezzel szemben a »(de) mercatis seu foris« csoportjában keresendő. Kétségtelenné teszi ezt, hogy mindig a bevitt árú után fizetendő és, hogy már Róbert Károly 1336-iki oklevelének tanúsága szerint kivétele kapcsolatban van a szekerek felbontásával vagyis az árú átvizsgálásával.¹⁾ A győri és esztergomi vámtarifák tárgyalásánál tehát e szempontokat nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A győri vám Árpád-kori történetére a legbecsesebb felvilágosítást IV. Béla király 1254 június 28-áról kelt oklevele adja, a melyben a pilisi apátság birtokait és jövedelmeit összeírta és megerősítette.²⁾ Az oklevél kiadására az adott okot, hogy a pilisi egyház privilegiumait Esztergomban helyezte el, a hol azonban azok elpusztultak, a mikor a tatárok a várost elfoglalták. Az összeírás tehát nem a bemutatott eredeti adománylevelek átírásával történt, hanem bevallás és emlékezet alapján. Ez összeírásban előfordulnak bizonyos vámjövödelmek is, nevezetesen a győri és pozsonyi királyi vámok jövedelmeinek bizonyos részei. E szerint a győri vám jövedelmének egy harmada a zirczi apátságé, második harmada III. Béla király adományából a pilisi apátságé, míg a harmadik harmad a mindenkor győri ispánt illeti meg: »Videlicet medietas tributi regalis de Jaurino; nam due partes tocius tributi Jaurinensis ad nos pertinebant, de quibus unam partem possidet ecclesia de Bocon, aliam partem ecclesia de Plis, quam possidet ex donacione inclite recordacionis Bele regis, avi nostri; terciam vero partem percipit comes Jaurinensis pro tempore constitu-

¹⁾ hoc tamen declarato, quod in locis tributorum supradictis nullas fieri debent religacio curruum; preterquam in civitatibus, in quibus tricesimam constituerimus exigendam.

²⁾ Kiadva Fejér IV. 2. 218. l., Horváth János: Egyházi Értekezések 1823. évf. I. 168. l., Wenzel: Árpád-kori új okmt. VI. 188., Békefi Remig: A pilisi apátság története. I. 316. l.

tus.« Ugyanez a jogviszonya az apátságnak a pozsonyi királyi vámmal szemben is, a melynek jövedelmén egyforma részben osztoznak a pilisi apátság, a pannonhalmi apátság és a mindenkor pozsonyi ispán.¹⁾

A vámtarifa, a melyet Győrből birunk, egy évvel IV. Béla itt ismertetett oklevele után kelt. Kiadatása tehát valószínűleg kapcsolatban áll a vámjövedelem felosztásának kérdésével. Az oklevél bevezető soraiból az vehető ki, hogy a király a behajtás módját illetőleg kérdést intézett a győri püspökhöz, a püspök informáló leveléből írta át azután a »more antiquitus observato« vámtételeket a győri ispánhoz és a győri, abdai és füzitői vámszedőkhöz intézett parancsában.²⁾ Az oklevél azonban, sajnos, nem maradt fenn eredetiben, csak két későbbi átírásban: Bécsben és Sopronban, sőt e két átírásban jelentékeny eltérések is vannak. A soproni átírás az oklevelet öt évvel későbbi időpontról, 1260-ból keltezi; minthogy azonban a bécsi »MCCL quinto« az ötöst betűvel írja ki, valószínű, hogy a soproni másolatba hiba esűszott.³⁾

Ez az oklevél különben a győri vámnak királyi jellegét csak azzal árulja el, hogy a tételekből az ispán harmadot kap. Máskülönben ez egy szóval sincs említve s a vámszedők is mindig csak egyszerűen »tributarii« néven említetnek. Az ispán harmada mindig ki van különítve (... tributarij debent habere ... et Comes ...; vagy csak tributarij ... comes; ... tributarijs ... comiti ...). Külön is szedték be, sőt voltak tételek, a melyek után az ispánnak nem járt semmi.

Mielőtt azonban felhívhatnám a figyelmet arra, hogy a győri vámtarifa több tekintetben ellentmond az 1245-iki oklevélnek, előbb arra kell utalnom, hogy a győri vám a tarifa

¹⁾ *Preterea medietas tributi regalis de Posonio; cum due partes totius tributi Posoniensis ad nos pertinerent, de quibus unam partem habet ecclesia Sancti Martini de Saero Monte Pannonie, aliam partem possidet ecclesia de Plys antedicta; terciam vero partem percipit comes Posoniensis pro tempore constitutus.*

²⁾ *Litteras venerabilis patris Episcopi Jauriensis super forma exigendorum tributorum in Jaurino, Abada el Figetegur more antiquitus observato recepimus in hunc modum.*

³⁾ Endlicher kiadása a bécsi, Wenzelé a soproni másolat alapján készült.

szerint alapjában véve útvám volt. Az elvámolás alapja a kocsi vagy hajó, vagy pedig a felhajtott marha. Az alap, a melyen szedik, kétségtelenül az út fenntartása, ezért történik, hogy a hajókon vitt árút is kocsirakományba számítják át és egészen úgy vámolják el, mintha a megfelelő számú kocsi haladt volna át a városon.¹⁾ Innen magyarázható az is, hogy a győri vámhelynek két expositurája is volt: Abdán és Füzitőn,²⁾ a melyek közül az abdai nyilvánvalón azon kocsikat és marhákat terhelte, a melyek a várost, Csorna felől jöve, elkerülték, a füzitői pedig (ma puszta Ószöny mellett Komárom vármegyében) azokat, a kik északról érkezve, a mai Ószölynél keltek át a Dunán, hogy a győri útvonalon folytassák útjokat. Ez utóbbiak igen kis útrészt tehettek meg a Győr által fenntartott úton, mert kocsinként csak egy dénárt fizettek, a marha után meg semmit, holott az abdai vámtétel is 2 dénár volt egy kocsiért, $\frac{1}{2}$ dénár a marháért.

A tarifa azonban a győri vámot már nem kizárólag útvámnak tünteti föl. Külön tételben szerepel már benne a kocsi só, kocsi méz, azonkívül a bor, a bors és a kisebb árucikk. Az útvámot pedig különböző kulcs szerint fizetik a magyarok, az idegen német kereskedők és a latin hospesek. A kivetésben már bizonyos kereskedelempolitikai szempont szerepel, a mely annál érdekesebb, mert a győri tarifában maradtak meg a király kereskedelmi vámszedésének legkezdetlegesebb nyomai. Az eredetileg útvámnak szedett tételek t. i. épen azzal alakulnak át kereskedelmi vámmá, hogy kutatják az árú rendeltetése célját és a kereskedő hovatarozását.

Tulajdonkép két fővám-tétele van: a kocsirakományé és a marháé. Eltekintve már most a latin hospes igen magas 1 fertónyi (70—110—120 d.) kocsivámjától,³⁾ a német keres-

¹⁾ Item si uenerint in nauibus cum suis mercimonijs, debent computare et redigere ad quantitatem curruum; et de quolibet curru tributarij debent habere quatuor denarios et comes duos. Sed si superius eant in nauj, de onere cuiuslibet currus octo denarios tributarijs, et duos Comitj.

²⁾ A soproni másolatban ugyan Fygetegeur, a helyes azonban a bécsi másolat Fizegta alakja.

³⁾ Item de curru hospitum Latinorum unum fertonem.

kedő, ha bejön az országba, fizet Győrött egy kocsirakományért 4 dénárt a vámszedőknek, 2 dénárt az ispánnak,¹⁾ ha kiviszi az árút, 8 dénárt a vámszedőknek, kettőt az ispánnak,²⁾ míg a magyar kocsi (de curribus Hungaricis) a tétel 2 d. a vámszedők és $\frac{1}{2}$ ³⁾ d. az ispán részére. Marhát a német nem hoz be, csak kiviszi, fizet ilyenkor 2 dénárt a vámszedőknek, felet az ispánnak,⁴⁾ míg a magyar ember ökréért csak fél dénárral tartozik a vámszedőnek és negyed dénárral az ispánnak.⁵⁾

A rendszer ezekben a tételekben egészen világos. Alapul t. i. mindenesetre azok a tételek veendőek, a melyekben az ispán az összes lerovásnak harmadát kapja. A marhánál tehát a magyar vámtétel az alap ($\frac{1}{2}$ d. + $\frac{1}{4}$ d.), a kocsirakománynál a befelé jövő német kocsinak a vámja (4 d. + 2 d.), a mi megfelel annak az ősi állapotnak, hogy eredetileg a magyar csak marhával kereskedett, kocsiszámra való áruval nem, a német pedig még a XIII. században sem hozott be marhát, hanem csak kivitte. A mikor később a magyar kocsirakomány vámtételét megállapították, Kálmán király törvényének 33. §-a szerint, a mely a hivatásos kereskedőt a termelővel szemben kettős vámtétellel sújtotta, a magyar kocsi vámjának a királyt illető részét a megfelelő német tétel felében, 2 dénárban határozták meg, az ispán azonban csak fél dénárt kapott. A németek kiviteli vámtételeinek megállapításában pedig a királyi részt illetőleg a beviteli vám kétszerese volt az elv. Így fizetett a német bejövet kocsirakományáért 8 dénárt és az ispánnak kettőt. Minthogy a marhánál német beviteli vámtétel nem volt, a magyar tétel négyszeresét vették: 2 dénárt és az ispánnak $\frac{1}{2}$ d.

¹⁾ de quolibet curru Teutonico veniente in Hungariam tributary debeant habere quatuor denarios et Comes Jauriensis duos denarios Regales.

²⁾ Item de curru transeunte de Hungaria tributary debent habere octo denarios et Comes duos. Ez a tétel a bécsi másolatban kimaradt.

³⁾ Item de curribus Hungaricis tributary duos denarios, et Comes de duobus curribus unum denarium.

⁴⁾ Item si Teutonici boues superius deferant, de quolibet boue duos denarios et Comes unum denarium de duobus bobus Teutonicorum.

⁵⁾ Item de bobus Ungarorum superius deferencium unum denarium de duobus bobus, et de quatuor bobus Comes unum denarium.

Ehhez a tételcsoporthoz járultak azután kétségkívül későbbi eredetű tételek, a melyekben a kereskedelmi vám jellege már inkább kidomborodik: egy kocsi méz után a vámszedőknek három pondus, a comesnek egy¹⁾; egy tunella bor után a vámszedőknek 8 d., az ispánnak 2 d.²⁾ Végül³⁾ korra nézve valószínűleg a legkésőbbi s talán ép ezért a tarifának a végén szerepel két tiszta értékvám: a borsé, 100 márkánként egy márka és a keztyű és más kis vagy szatócsárú, 100 darabonként két darab.⁴⁾

Ebben a fokozatos fejlődésben látom annak az okát is, hogy a tarifa meghazudtolja az 1245-iki oklevél amaz állítását, mely szerint az ispán a vámjövedelem harmadát kapja. Az eredeti tételeknél a comes része tényleg az egész tételnek harmada,⁵⁾ a kocsi méznél már csak negyede,⁶⁾ különben ötöde: így a magyar kocsirakományánál,⁷⁾ a kifelé haladó német kereskedő kocsirakományánál,⁸⁾ a németek kihajtotta marhánál⁹⁾ és a bornál.¹⁰⁾ Sőt a tulajdonképeni értékvámnál: borsnál és szatócsárúnál az ispán része nincs is feltüntetve; minthogy pedig a comes része mindig igen gondosan külön föl van jegyezve, azt kell következtetnünk, hogy ezekből a tételekből egyáltalában nem részesedett.

De egyelőre nem elemezem tovább e tarifát. Megelégszem annak a constatalásával, hogy az értékvámolás kezdetei megtalálhatók benne. Azt a kérdést, hogy mi alapon beszélt

¹⁾ Item de curru mellis tributary debent habere tria pondera, Comes vnum pondus.

²⁾ Item de qualibet tunella vini tributarys octo denarios, et Comitū duos denarios.

³⁾ A sószállító szekér vámját szántsándékkal hagytam ki, mert az más váموknál is különleges elbánásban részesül.

⁴⁾ Item de centum marcis piperis tributary debent habere unam marcam piperis, et de centum chiroticis duas chirotecas, et sic de alijs minutis mercimonys.

⁵⁾ Bejövő német kocsinál 4 : 2; a magyar marhánál $\frac{1}{2}$: $\frac{1}{4}$.

⁶⁾ 3 : 1.

⁷⁾ 2 : $\frac{1}{6}$.

⁸⁾ 8 : 2.

⁹⁾ 2 : $\frac{1}{4}$.

¹⁰⁾ 8 : 2.

a király huszonegy évvel később az ő győri harminczadáról, mikor a győri vám az 1245. évi oklevél szerint mind a három részében más kezén volt, egyelőre függőben hagyom. Erre a kérdésre több fölvilágosítást nyújt az esztergomi vám története.

III. Béla kimutatása jövedelmeiről a vámokat még úgy említi, mint a melyek mind a király tulajdonában vannak. E jövedelmek egyes részeit azonban épen III. Béla kezdte eladományozni. Első ilyenmő adománya még uralkodásának első esztendejében kelt és az esztergomi káptalan javára történt.¹⁾ Az oklevél ugyan elveszett, de egy későbbi oklevélben úgy hivatkozik erre az adományra, mint a melyet Lukács érsek idejében tett; ²⁾ az utolsó esztendő azonban, a melyben Lukács érsek még szerepel 1174, Béla koronázásának esztendeje. A király akkor az esztergomi vám két részét adományozta a káptalannak. Az eset bizonyára kapcsolatban volt azzal a viszálylyal, a mely III. Béla trónralépésekor közte és az érsek közt tört, a miért Lukács megtagadta Béla király megkoronázását. Az ünnepélyes actust ennek következtében a kalocsai érsek végezte, de III. Béla ezzel kapcsolatban elismerte az esztergomi érsek királykoronázó jogát és bizonyára a viszály elsimítására adományozta a káptalannak az esztergomi vám jövedelmének két részét.³⁾ Hogy ez alatt a két rész alatt nem két-harmadot kell értenünk, arról ugyancsak III. Béla 1188-ban kelt okleveléből értesülünk, a melyben az előbbi két részhez még a harmadikat is hozzácsatolja,⁴⁾ csak a negyedik részt tartva meg saját használatára: »quarta tantum parte ad usus regis retinentes«. Ezt a negyedik részt tíz évvel később, 1198-ban, Inre adta át a káptalannak.⁵⁾ Megerősítette a káp-

¹⁾ Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. 123. l.

²⁾ Knauz I. 137. l.

³⁾ *canonicis ecclesie beati adalberti duas partes tributi de foro strigoniensi, ad ius regis pertinentis, diuine remunerationis intuitu contulimus.* Knauz. I. 137. l.

⁴⁾ *Terciam vero eiusdem Tributi partem Job eiusdem loci existente archiepiscopo reuerendo, in utilitatem et profectum predictorum canonicorum ordinauimus; u. ott.*

⁵⁾ *et quartam partem eiusdem theloniei, quam nostra deuocio, pro remedio animae nostrae et regni nostri salute, prefatae donauit ecclesiae, presentis scriptis auctoritate confirmamus.* Knauz. I. 157. l.

talant eme jogában 1235-ben II. Endre¹⁾ is s a mikor IV. Béla idejében ebből a kérdésből kifolyólag a káptalannak Esztergom városával surlódásai támadtak, Csák tárnokmester tanusága szerint Fülöp pilisi ispán 1251-ben királyi ítélet alapján be is iktatta a káptalant »in possessionem plenariam tributi«. ²⁾ Az esztergomi vám, III. Béla adománya szerint kifejezetten tributum fori, tehát mind a négy negyedében, a maga egészében az egyházra szállt.

Hogy egyeztethető azonban ez össze azzal, hogy 1289-ben az esztergomi vámhely, mint királynői harminczad is szerepel, sőt az 1270 előtti években, tehát már a fenti adományozások és beiktatás utáni időben az ispán is részesedik a vám jövedelméből? E viszonyt igen érdekesen világítja meg V. István 1270 május 13-án kelt adománylevele, ³⁾ a melylyel az esztergomi ispán vámrészét, »partem tributi Strigoniensis, que Strigoniensem comitem, qui fuisset pro tempore, et comitatum contingebat et ad ipsum pertinebat a tempore, cuius non extat memoria«, vagyis az egész vám felének kétharmadát »id est duas partes medietatis tocus tributi« szintén a káptalannak adja át. E szerint a vámjövedelem felosztása a következő volt: mindenekelőtt Szent Tamás egyházának prépostja megkapta a vám tizedét, ⁴⁾ ezen egyházi tized levonása után a régi adományok alapján a káptalant illette meg az egész vámjövedelem fele, ⁵⁾ másik feléből pedig két harmadrészt kapott az ispán, egy harmadot az esztergomi sziget apáczái. ⁶⁾

Ez oklevél tanusága szerint tehát az 1198—1270. években a káptalan birtokába jutott egész vám mellett, a melyet 1251-ben is így neveznek, egy másik ugyanakkora vám is állott fenn. Minthogy ez utóbbinak kétharmada volt az ispán

¹⁾ Knauz. I. 310., 311. l.

²⁾ Knauz. I. 386. l.

³⁾ Knauz. I. 575. l.

⁴⁾ ... excepta decima, que preposito sancti Thome provenit ...

⁵⁾ ... medietas tocus tributi Capitulo ex antiqua progenitorum nostrorum largicione proveniebat.

⁶⁾ Reliquæ vero dimidietatis due partes comiti Strigoniensi, pro tempore constituto, debeatur; Tercia vero dimidietatis sororibus de Insula Strigoniense proveniebat.

kezében, az ispánnak az a joga, hogy őt a vámjövedelem harmada illeti meg, csorbát nem szenvedett. V. István adományával¹⁾ egyidejűleg az esztergomi ispánság az érsekre szállott s így az ispáni harmad eladományozása nem ütközött akadályba, úgy hogy a beiktatást Moys nádor már öt nappal az adomány kelte után minden nehézség nélkül elintézhette.²⁾

Mindezeket az említett adományleveleket Pál esztergomi prépost kérésére és előterjesztésére szóról szóra átírta és megerősítette 1288 április 18-án IV. László is,³⁾ ugyanabba az oklevélbe a prépost által bemutatott vámtarifát is beiktatva.⁴⁾ Az 1288-ban jóváhagyott vámtarifát tehát olyannak kell tekintenünk, a mely a legszorosabb kapcsolatban van az 1270-ben V. István adományával teremtett jogállapottal. Minthogy pedig megerősítése 1288-ban a legünnepélyesebb formában történt, fel kell tennünk, hogy a következő évben is ugyan-ezen tarifa szerint szedték a vámot, annál is inkább, mert 1290-ben III. Endre⁵⁾ és 1357-ben és 1365-ben Nagy Lajos is újra átírták.⁶⁾

1289-ben pedig a vámhelyet maga az esztergomi érsek, Ladamér, egyháza jogainak hű öre is kifejezetten királynői harminczadhelynek nevezi:⁷⁾ »Strigonium, locum videlicet solucionis tricesime Reginalis et tributí Capitulo ecclesie nostre Strigoniensis prouenientis.« Akkor t. i. vizály támadt a káptalan, mint vámszedő hatóság és Buda városa közt bizonyos német, főkép bécsi és regensburgi kereskedők miatt, a kik a Dunán hajón szállították áruikat Budára és az esztergomi vámot elkerülték, tehát sem az ott fizetendő királynői harminczadot, sem a káptalant megillető vámot nem fizették meg. A sérelem orvoslását az esztergomiak a budaiaktól vár-

¹⁾ Megerősítette ez adományt 1274-ben az esztergomi káptalan egyéb birtokaival együtt IV. László is. Knauz. II. 32. l.

²⁾ Knauz. I. 576. l.

³⁾ Knauz. II. 236. l.

⁴⁾ Knauz. II. 233. l.

⁵⁾ Knauz. II. 269. l.

⁶⁾ Esztergomi főkáptalan levéltára. Lad. 25. fasc. I. Nr. 14. és 15.; Fejér. IX. 3. 470—488. l.

⁷⁾ Knauz. II. 252. l.

ták, át is írtak több ízben Verner budai bíróhoz és a város tanácsához, sőt a harminczadosok és a vámszedők is jártak Budán, de mindhiába. Erre Ladomér érsek Verner bírót, a tanácsot és a budaiakat interdictummal sujtotta, a minnek meg is volt a kívánt hatása, mert Verner és két esküdt polgár vezekelve jelentek meg előtte Domonkosnak az ispotályosok Szent István királyról nevezett esztergomi házának főnökével és bevallották, hogy az esztergomi vámon esett sérelemben bűnösök. Egyben megígérték, hogy a kereskedőket sem a városban, sem a külvárosokban nem fogadják be, ha előbb esztergomi harminczad és vámkötelezettségüknek eleget nem tesznek, sőt hogy levélileg előre is figyelmeztetik őket erre, ha pedig a kereskedők az esztergomi vámot mégis elkerülnék és a budaiak befogadnák őket, a kereskedők ipso facto veszítsék el áruikat, a budaiak pedig kerüljenek újra interdictum alá.

A vámjogosítványt illetőleg az oklevél azt következőkép határozza meg: »ex prerogativa Civitatis Strigoniensis et ex consuetudine, cuius temporis non exstat memoria, sit locus apud Strigonium omnibus mercatoribus descendendi et explicatis suis mercibus Tricesimam reginalem et Tributum Strigoniensis Capituli persoluendi.«

Az eset körülményeiből s az idézett sorokból tehát világos, hogy 1. a királynői harminczad 1289-ben nem novum és 2. hogy a királynői harminczad már akkor is az áru kibontására kötelező kereskedelmi vámmal kapcsolatos.

Az 1288-ban jóváhagyott esztergomi vámtarifának nincs is semmi útvám jellege, ebben tehát ellentétben áll az 1255-iki győri tarifával, a mely eredetileg útvám volt. Azonban az esztergomi is ép úgy, mint a győri, több fejlődési fokozat tételeit róttá egymás mellé, a melyek még világosabban és határozottabban választhatók el, mint a győri tarifánál; sőt más oklevelek segítségével az egymás mellé rótt tételek keletkezési kora is megállapítható.

A káptalannak ugyanis 1255-ben a hazai,¹⁾ 1284-ben pedig a német kereskedőkkel voltak differenciái, hogy milyen

¹⁾ Knauz. I. 424. l.

árúk után szedhetnek tőlük vámot. Az első esetben királyi, a másodikban érseki ítélet döntötte el a kérdést, a melyek alapján a régi tarifához 1255-ben és 1284-ben újabb pótlások járultak, úgy hogy az 1288-iki tarifa legalább három különböző korban keletkezett részből áll, a melyek az első rész kivételével pontosan datálhatók.¹⁾

Az első, legrégebbi rész szól először az orosz kereskedőről, a ki egy lóval jön, vagy más drága prémeket árusítókról, akár Esztergomba, akár Pestre tartanak. Ezek bizonyára Esztergomnál keltek át a Dunán és árúik után fél márkát fizettek.²⁾ Azután következnek a borra kivetett tételek. A szerémi bor után az esztergomiak tunellánként két pondust ($\frac{1}{24}$ márkát) fizetnek, a szerémié 20 tunellánként egy márkát, tehát 20 tunellánál 8 pondussal többet rónak le, mint az esztergomiak. A közelebbi somogyi, zalai stb. borok vámtétele tunellánként csak egy pondus. Ha azonban a bort a bányavárosokba, vagy a külföldre, nevezetesen Csehországba viszik, a bevő, mielőtt a Dunán átkel, hordónként szintén egy pondusszal tartozik.³⁾

Talán ehhez a régi tarifához tartoznak még az élő állatok tételei is: a marha és a disznó után 1 frisaticus,⁴⁾

¹⁾ Knauz. II. 175. l.

²⁾ mercator autem de Ruseya veniens, unius equi, siue in Pest, siue alibi descendant, et similiter hý, qui pelles deferunt caras, soluunt dimidium marcam.

³⁾ Item si de Bulgan, qui dicitur Marchia, ciues Strigon. portent vinum, siue in karinis, siue in curribus, de qualibet Tunella soluunt duo pondera. Item si homines de marchia vina deferunt in Strigonium, de viginti Tunellis soluunt unam marcam. Item si vina uenalia de quocumque loco Strigonium deferantur, siue de Symigio, siue de Zala, siue de Sukuroa, siue etiam de Pest, siue in Carina, siue in curru, de qualibet Tunella unum pondus debetur. Item de qualibet Carina de vino Bulgan tributarys datur ultra tributum supradictum vnus cubulus de vino. Item si vina de Marchia uel de alijs Locis delata Strigonium, aliqui extranei siue in aurifodinam, uel etiam in Boeniam, quocumque extra regnum, de qualibet Tunella debet emptor unum pondus, ante quam transeat danubium.

⁴⁾ Item de qualibet bene pascuali uiuo, qui non maectatur, emptor debet unum frisaticum. Similiter de porcis.

és öt juh, vagy 10 bárány után ugyanannyi,¹⁾ mert a frisaticusban való számítás, a mely a pótlások előtti időben volt szokásos, valószínűleg a legrégebbi rész alapján maradt meg a későbbi toldásokban is, ámbár az itt említett tételek az 1255-iki pótlás végén vannak felsorolva.

Az 1255-iki pótlásra az okot az adta, hogy a tatárjárás után vita támadt a budai és fehérvári kereskedőkkel, a kik azt állították, hogy a külföldről behozott szövetek és árúk vámkötelesek, de a mit Magyarországból visznek be a városba, attól vám nem követelhető.²⁾ A pör folyamán tartott vizsgálat megállapította azt, hogy a szövetek korábban nem voltak vámkötelesek,³⁾ de hogy a magyarországi kereskedők ezt az új vámot ép úgy tartoznak fizetni, mint a külföldiek, a mint különben már a tatárjárás előtt is fizették.⁴⁾ A király tehát elrendelte, hogy a szövetek után vám fizetendő a káptalannak, a melyet hazaiak és belföldiek egyaránt fizetnek, csak az Esztergomból kivitt és azután oda ismét visszahozott szövet mentes a lerovástól.⁵⁾

Ennek megfelelően az 1255-iki pótlás így kezdődik: *Item si panni veniunt . . . Felsorolja azután, hogy 40 vég színes szövet vagy patyolat vámtétele egy márka;⁶⁾ egy vég*

¹⁾ *Item de quinque ouibus emptor debet unum frisaticum. Item a pasca vsque ad festum sancti Johannis Baptiste de decem agnis unum frisaticum. deinceps soluitur sicut de ouibus.*

²⁾ Knauz. I. 424. l.

³⁾ . . . de pannis et de mercimonijs . . . de quibus . . . prius Strigonij tributum solutum non fuerat. U. o. II. Endre. 1217-ben Velencezével történt megállapodása is azt bizonyítja, hogy akkor legalább a velenceziek selyemszövetek után még nem fizettek vámot, Árpád-kori új okmt. VI. 381. l.

⁴⁾ . . . tributum soluere tenerentur, et quod soluerunt illud ante aduentum Tartarorum, secundum modum promissum. U. o.

⁵⁾ . . . quod deinceps inantea quicumque pannos, vel alias res venales, siue intra siue extra regnum empta, Strigonium abtulerint, consuetum exinde tributum Strigon. Capitulo soluere teneantur; sed si res aliquas tributo prius ibidem ex hys persoluto, exportari de Strigonio, et postmodum denuo reportari illuc contigerit, tributum exinde nullatenus exigatur. Knauz. II. 425. l.

⁶⁾ . . . de quadraginta pecijs pannorum coloratorum marca debetur; . . . Item de quadraginta pecijs de sindone vnam marcam.

skarlaté 4 pondus;¹⁾ egy márka ára barchenté fél pondus, vagy ha magasabb árú, árának megfelelően;²⁾ 2 vég szürke posztóé, vagy német szövété 1 pondus.³⁾

A tarifa kiegészítése azonban alkalmat adott a káptalannak más tételek hozzáfűzésére is. Új vámtételt iktat tehát be a mókus- és nyúlborre, a melyek nem voltak a régi tarifa drágaprém tétele alapján elvámolhatók. Ezekre ezerszám rója ki a vámot.⁴⁾ Megragadja azután az alkalmat, hogy a város iparos polgárait is kivessen valamelyes kereskedelmi vámot. Az ablakánál áruló kovácstól, vargától és más kézművestől minden szombati vásárnapon fél frisaticust követel,⁵⁾ a péktől egy kenyeret,⁶⁾ a kocsmárostól pedig havonként 3 pondust.⁷⁾ Belekerülnek tehát a vámtarifába olyan illetékek is, a melyek tulajdonképen nem vámjellegűek.

Még feltűnőbb a tételek specializálására irányuló törekvés 1284-ben. Akkor az ellentét a német, főkép bécsi kereskedőkkel abból támadt, hogy azok az általuk szállított vetemények, nevezetesen gabona, búza, árpa, zab, borsó, bab, hüvelyes vetemények, répa és más kisebb árúk után vámot fizetni vonakodtak.⁸⁾ Az érsek az ügyet néhány esztergomi

¹⁾ . . . sed pro qualibet pecia Scarlate soluunt mercatores quatuor pondera.

²⁾ Item de pannis fustanicis, marcam valentibus, datur dimidium pondus, vel si fuerint maioris precij, soluuntur iuxta eorum valorem.

³⁾ Item de duobus pannis Griseis unum pondus, similiter de teutonica Tela.

⁴⁾ Item de pellibus Squirionum duorum milium sex pondera soluuntur. Item de mille leporinis pellibus, quinque pondera soluuntur.

⁵⁾ Item singule mansiones fabrorum, sutorum et aliorum operariorum, qui suas fenestras habent, in quolibet Sabbato dimidium frisaticum debent.

⁶⁾ Item pistores de vico, seu alibi, quolibet Sabbato unum panem dant.

⁷⁾ Item Tabernarj vini et Cheroisic, cuiuscumque nacionis sint et ubicunque in ciuitate Strigon. uendant talia, quolibet mense tria pondera dant.

⁸⁾ Knauz. II. 175. . . . ydem mercatores de frugibus, videlicet de frumento, Sylligine, ordeo et auena, pisis, fabis, leguminibus, rapis et de alijs mercimonialibus rebus suis minutis, predictis fratribus nostris tributum soluere contendebant.

polgár eskü alatt tett vallomása alapján döntötte el és kötelezte a bécsi kereskedőket, hogy a vámot mindennemű és fajta áruik után fizessék meg.¹⁾

A tarifa 1284-iki kiegészítése ennek megfelelően a kisebb árúkra kivetett 1°/_o-os vámtétellel,²⁾ a lefelé haladó idegen hajók vámkötelezettsége elvének kimondásával³⁾ és a gabonaneműekre rótt vámmal kezdődik.⁴⁾ Ez utóbbi tételnél azonban, a mely a vetemények neveit Ladomér érsek okleveléből (. . . de frumento, Syligine, ordeo et auena, pisis, fabis, leguminibus) veszi át, hirtelen fordulattal elcsavarja és más mederbe tereli a dolgot. Az »auena« szó után betoldja: »Brasý« és azután a »pisis, fabis, leguminibus« helyett, mintha a »pisis«-t »piscis«-nek olvasná, a veteményekkel egy kalap alá foglalja a kisebb, mindennapos halakat, kétségtelenül csak azért, hogy beiktathasson négy különböző más tételt a nagyobb halakról, úgymint a vizákról (darabonként 1 pond.), a tokokról (ugyanúgy), a bárkának nevezett vivariumban szállított halakról (bárkánként 2 jobb hal) és a mázsaszekérszámba szállított sózott halakról (szekerenként 1 uncia).

Az 1284-iki toldás készítője általában ravasz ember, mestere az ilyen átmeneteknek. A mázsaszekérszámba szállított halak tétele a sorban azért áll utolsó helyen, hogy ehhez ismét két mázsaszekérszámba való tétel csatlakozzék: a réz és az ólomé (szekerenként 1 frisat.),⁵⁾ ámbár ezek Ladomér oklevelében nincsenek említve. Ezek felvételére tehát csak az

1) . . . quod omnes mercatores, sicut prediximus, in Hungariam venientes, de omnibus mercibus suis et rebus alijs mercimonialibus, cuiuscunque generis, manerici vel speciei existant, predictis fratribus nostris iustum tributum et consuetum sine contradiccione in perpetuum soluere teneantur.

2) Item de minutis utpote Caseis et fructibus, centesima pars datur.

3) Item de singulis Carinis honoratis, que de alijs terris descendunt, iustum et solitum tributum datur, ut supra dictum est, secundum qualitatem rerum delatarum.

4) Item de quolibet curru frumenti, siliginis, Ordei, Auene et Brasý, vel etiam piscium parvulorum, qui cottidie deferri consueverunt ad forum, unum pondus datur; exceptis seruis Regis, qui dimidium tributum solunt.

5) A mázsaszekér a XIII. század közepén tűnik fel a régi közönséges szekér mellett. V. ö. Szamota-Zolnai: Magyar oklevél-szótár. 623. l.

érseknek az a parancsa adhatta az alapot, hogy mindennemű és fajú árúk vámkötelesek. A mázsaszekerek tételei után különben a tarifa ismét az apró árrúra tér vissza: »de omnibus autem minutis fori, sicut de Lino, de Canapo, Ollis, Scutellis, Cypis et alijs dabitur secundum consuetudinem approbatam«, úgy hogy a hozzátoldás eddig egy logikus elrendezésű zárt egészet alkot.

Kevésbbé mondható ez el a következő zavaros elrendezésű tételekről, úgy hogy ezen ellentét alapján okunk van feltenni, hogy a végső rész ismét külön keletkezett. Ennek a kérdésnek azonban nincs különösebb jelentősége, mert hiszen csak négyévi időközről van szó. Hogy azonban a továbbiak mégsem 1284-ben, hanem közvetlenül a vámtarifa jóváhagyása előtt kerülhettek a tarifába, azt IV. Lászlónak a megerősítés előtt nem is egészen egy hónappal, 1288 márczius 21-én kiadott oklevele teszi valószínűvé.¹⁾ IV. László király akkor magába szállott és megszüntette ellenségeskedését az egyházzal. Ezt az alkalmat ragadta meg a káptalan jogainak megerősítésére; ennek következménye a márczius 21-iki, valamint a tarifát jóváhagyó április 18-iki oklevél is. Az első a káptalan vámjogának kissé zavaros körülírása. Az egyház ugyanis a király előtt különösen két panaszt hangsúlyozott: hogy a budai és pesti és más magyarországi kereskedők Győrnek menve az esztergomi vámot elkerülik, és hogy a bécsi, regensburgi és rajnáninzeni német kereskedők vonakodnak az 1284-iki ítéletnek megfelelően bizonyos árúk után a vámot megfizetni, holott a rajnántúli németek, a francziák és velenceiek ellenmondás nélkül fizetik. A király tehát ennek következtében a felfelé haladó magyar kereskedőknek megtiltotta, hogy az esztergomi vámot elkerüljék, a rajnáninzeni németeket pedig kötelezte, hogy ugyanazokat a tételeket fizessék, a melyeket a többiek is lerónak. A vámtarifa utolsó tételei közt előforduló külön elvi kijelentések tehát, hogy a határ felé menő kocsik árúi s az arra hajtott marha is vámköteles,²⁾ valamint, hogy a Moson és Pest közt közlekedő

¹⁾ Knauz. II. 228. l.

²⁾ Item de singulis curribus, transeuntibus cum suis mercimonijs

kocsik, ha Esztergomot el is kerülik, a vámot mégis tartoznak megfizetni,¹⁾ a márczius 21-iki oklevél hatása alatt keletkezettnek tekinthetők. E tételek későbbi keletkezése mellett szól a mézárásokra kivetett adó is,²⁾ a mely olyan ellentéteket keltett a káptalan és a mézárások közt, hogy mozgalmuk 1293-ban már valósággal forradalmi jelleget öltött.³⁾ Ha ez a tétel még 1284-ben került volna a tarifába, a mézárások mozgalmá bizonyára már korábban éreztette volna hatását. E két tételcsoporthoz járulnak még: a mézárások adója kapcsán a bőrökre vetett adók tételei, azután a piaci kereskedők és ószeresek helypénzei és néhány más tétel.⁴⁾

Végighaladva az esztergomi vám Árpád-kori történetén, sikerült annak alakulását részleteiben is eléggé megvilágítani, a nélkül hogy a harminczadszedés kérdésének megoldására különösen kínálkozó támaszpontot nyújtsa. Az egymásnak ellentmondó adatok látszólag még növelik is a zavart. 1289-ben az esztergomi káptalan vámhelyén kívül mint királynői harminczadhely is szerepel, 1288-iki tarifája azonban csak a káptalannak fizetendő tételeket sorol föl és sehol semmi nyoma sincs külön királyi vagy királynői harminczadtételeknek.

És zavarja a dolgot az is, hogy sehol sem találunk olyan értékvámolást, a mely a harminczad nevének megfelelné. Az esztergomi tarifa több esetben szól értékvámról, de az ilyen esetekben mindig századrészt követel. Így róják ki a vámot

ad confinium, soluitur iustum tributum, similiter et de magnis bobus, si pellantur extra forum, vel in curru ad confinium, de quolibet boue emptor dat duos fristicos.

¹⁾ *Item de curribus cum mercimonijs transeuntibus de Musinio in Pest, vel de Pest in Musunium, qui non intrant ciuitatem Strigon., in villa Tat integrum soluitur tributum. — V. ő. még Item de singulis nauibus victualium de Soiaragdo datur unus fristicus; és: Item si Carine de partibus inferioribus ascendant, continentes cutes boum, de centum entibus soluitur uncia.*

²⁾ *Item macellary singulis diebus carnum, dant dimidium fristicum; exceptis qui carnes bouinas vendunt, qui dimidium cutem boum, quos occidunt, soluunt.*

³⁾ V. ő. erre vonatkozólag III. Endre 1294 július 29-én kelt ítéletlevelét. Knauz, II. 354. l.

⁴⁾ A mázsakocsiszámra szállított viaszé, a sóé, a komlóé és szömörceé.

a velencezeikre, a kik »centesimam partem omnium mercimonia-
norum suorum soluunt.«¹⁾ Hasonló szavakkal veti ki a tarifa
a vámot a kisebb árucikkekre.²⁾ A sóból is 100 kő után
egy sókoczká jár.³⁾ Végre ide számítható a barchent tétele,
a mely szerint egy márkányi értékűnek a vámtétele fél pondus,
vagyis $\frac{1}{96}$ márka ($1'04\%$).⁴⁾ Ugyanaz az egyszázalékos érték-
vám ez, a mely a győri tarifa végén is előfordul a borsra és
apró árúra, a melynek értékét azonban ott bizonyos tekintetben
devalválja az a mellette álló másik tétel, hogy a keztyűkből
százanként két darabot vesznek.⁵⁾

Sőt ezt az egyszázalékos értékvámot tovább kísérhetjük
a harminczad későbbi történetében is, a mikor az már más
intézményektől függetlenül fejlődött. Nagy Lajos uralkodásá-
nak elejéről bírjuk például a zágrábi vám tarifáját, a mely
ugyan akkor káptalani vámhely,⁶⁾ de egyszersmind harminczad-
hely is, tehát még az Árpád-kori esztergomi vámviszonyokhoz
hasonló szervezetet mutat. A tarifát a zágrábi polgárokkal
támadt viszályból kifolyólag a káptalan 1343 január 13-án
adta ki;⁷⁾ három évvel később a király is vizsgálatot rendelt,
a mely 1346 április 5-én a káptalan tarifáját néhány apró
változtatással megerősítette.⁸⁾ Csak két világos tételt említek:

¹⁾ Ez tulajdonképen ellenkezett az 1217-iki megállapodással, a mely
szerint a velencei csak bejövet alkalmával fizet nyolczvanadot, Árpád-kori
új okmt. VI. 381. l., de hogy a velenceiek ellenmondás nélkül fizették,
bizonyítja IV. László 1288 márcz. 21. oklevele, Knauz. II. 228. l.

²⁾ Item de minutis, utpote Caseis et fructibus, centesima pars
datur. Bizonyára ezt az 1% -os vámot kell érteni a minuták másik tételé-
nél is (len- és kenderszővetek, fazék, tálacsa, füstölők) a secundum
consuetudinem approbatam alatt.

³⁾ Item de centum Zoanis salium, de quocunque locorum quomo-
docunque Strigonium deferantur, unum sal datur.

⁴⁾ de pannis fustanicis marcam valentibus, datur dimidium pondus.

⁵⁾ Item de centum marcis piperis tributary debent habere unam
marcam piperis, et de centum cyrotecis duas cyrotecas, et sic de alijs
minutis mercimonijs.

⁶⁾ A Grécz-hegyi vám harmadik harmadát III. Endre adományozta
a káptalannak 1292 jún. 26-án; a másik két harmadot a káptalan akkor
már bírta. Tkalčić: Mon. Civ. Zagr. I. 69. l.

⁷⁾ Tkalčić. I. 159. l.

⁸⁾ Tkalčić. I. 180. l.

»Item de pannis aliis vel rebus quibuscunque et in quocumque consistant, seu cuiuscumque precii existant, communis estimatio precedit in loco vendicionis competens, qua facta, de singulis marcis valoris talium rerum et mercimoniorum recipiantur duo denarii et sic pars centesima«;¹⁾ és »Item quod si aliquae res, superius non expresse, ducantur undecunque et cuiuscumque precii existant, de quibus quasi ignotis non recolebatur tributum esse receptum, quandocumque de rebus huiusmodi ignotis vel non consuetis valor attendatur, et sic habita estimacione condigna comuni, pars centesima recipiatur pro tributo in denariis.« E két tétel a ritkán előforduló szövetekről, a melyek értéke nem általánosan ismert, és a szokatlan vagy új árukról szól, a melyekre tarifális tételek nincsenek, s melyeknél az értékvámolás leginkább ragaszkodik a régi hányados alapelvhez. A zágrábi tarifa, ámbár tétellei ott, a hol párhuzamba állíthatók az esztergomi tarifa tétéleivel, ezekénél magasabb vámtételeket tüntet fel,²⁾ az alapelvben mégis ugyanazt az 1%-os értékvámot alkalmazza, mint a győri és az esztergomi tarifa.

A harminczadolás csak sokkal később, Zsigmond idejében tűnik fel. Zsigmond azonban az 1405. I. decretum 17. §-ában maga is beismerte, hogy az ő harminczadszedési rendszere novum. A törvény erre vonatkozólag így szól: »Praeterea quia noviter, certis, iustis et rationabilibus causis moti pro reipublice utilitate, totiusque regni conservatione pro qua etiam . . . praedecessores nostri, Hungariae reges multa statuta, multasque consuetudines *inducere curaverunt* . . . decrevimus ut universi mercatores etc . . . extra regni nostri limites mercimonia . . . *deferentes et exportantes, tricesimam partem* quemadmodum de illis, quae introducuntur in regnum, soluere . . . teneantur. Idcirco in premissi *decreti nostri noviter instituti* aliqualem

¹⁾ Az 1343-iki tarifából hiányzanak az »et sic pars centesima« szavak.

²⁾ A zágrábi tarifa báni dénárjai körülbelül megfelelnek az esztergomi tarifa frisaticusai értékének. Mindkettő körülbelül két közönséges dénárnak felel meg. Összehasonlításképp ide iktatom, hogy a skarlát végjéért Esztergomban 4, Zágrábban 6 pondust fizetnek; egy kocsí veteményért Esztergomban $\frac{1}{16}$ márkát, Zágrábban $\frac{1}{20}$ márkát; egy vizáért Esztergomban $\frac{1}{16}$, Zágrábban $\frac{1}{20}$ márkát.

alleviationem et etiam *recompensam*« felmenti őket az országban fizetendő egyéb királyi vámok alól.

A novum ugyan a törvény szövege szerint vonatkozhatnék csupán a kivitel megharminczadolására. Azt azonban már fentebb kimutattam, hogy az 1405-ben nem volt novum, hogy a zágrábiak már 1343-ban állást foglaltak ez ellen az elv ellen, de a bécsi kereskedők panasza 1369-ben, a pozsonyiaké 1384-ben és Nagy Lajos 1370-iki parancsa pozsonyi harminczadosához kétségtelenné teszi, hogy ez az elv a XIV. század második felében mégis fennállott.¹⁾ A király ezt a fordulatot ugyan alkalmazhatta a kiviteli harminczad több oldalról megtámadott elvének diadalra juttatása érdekében is, de csak azért, hogy ennek az elvnek általános elismerést szerezzen, bizonyára nem adott nekik olyan jelentékeny recompensatiót, mint a milyen a többi királyi vámnál nyert vámmentességük.

Ez a recompensatio csak a vámtételek emelésével hozható kapcsolatba. A tarifaemelés kérdése pedig, legalább a pozsonyi harminczadnál, először Mária királynő idejében kerül szóba. A pozsonyiak akkor határozottan azt állítják, hogy a tételeket a régi szokással szemben háromszoros nagyságban szedik.²⁾ Ez megfelel az 1%-ról 3'33%-ra való emelkedésnek és mindennél világosabban bizonyítja az összefüggést az esztergomi és győri tarifa, másrészt pedig a későbbi harminczadtarifák közt. Az említett esetben azonban Mária királynő a pozsonyiak kérésére 1384-ben a magasabb tételeket ismét megszüntette és visszaállította a régi tarifát, a miből következtethetjük, hogy az akkor még nem nyert általános elismerést. A harminczadnak, mint hányadnak megállapítását tehát csakis Mária királynő kormányzásához és Zsigmond 1405. I. decretumához

¹⁾ V. ö. fentebb 15—16. l.

²⁾ . . . eundem (scil. regem) informare velitis ut exaccio tricesimalis, que sistit in sua civitate Posoniensi in omnibus contra veterem consuetudinem quasi triplicata existit, transponere dignetur ad civitatem suam Jaurinensem seu ad Schintawiam prout antiquitus consuetum fuit. Pozsonyi városi levéltár, Rakovszky másolata, Dipl. Pos. I. 856—858. l. Az oklevél keltezetlen, de keltét Mária királynő idejére, 1384 előttre kell tenni. V. ö. Ortva: Pozsony város története II. 3. 56. l. A pozsonyiak először 1369-ben kérik a harminczad elhelyezését, a tételek leszállítását pedig 1384-ben érik el. Fejér. X. 8. 131. l.

kapcsolhatjuk, annál is inkább, mert ebben a decretumban fordul elő először a »tricesima pars« kifejezés, a mely korábban nem fordul elő emlékeinkben. Ez a kifejezés tarifában is mindjárt e rendelkezés után tűnik fel az 1436-iki Sybenlinder-féle budai harminczadtarifában. Akkor ugyanis Weiss Mihály budai polgár panaszt emelt az olasz származású bajmóczi Noffri Leonhard, az akkori harminczadispán és helyettese Egenburger István ellen, hogy jogtalan új tételeket szednek. Zsigmond az ügyet úgy döntötte el, hogy a harminczadot ugyanolyan tarifa szerint szedjék, mint Sybenlinder idejében, a ki Noffri előtt a budai harminczadot kezelte és 1436-ban a király budai várnagya volt.¹⁾ Az ennek következtében Sybenlinder által közzétett tarifában²⁾ előforduló tricesima pars,³⁾ pecia,⁴⁾ penna,⁵⁾ vna,⁶⁾ cutis,⁷⁾ libra,⁸⁾ tusin,⁹⁾ pellis¹⁰⁾ féle tételek tehát egyenesen az 1405-iki rendelkezéssel hozhatók kapcsolatba.¹¹⁾ A hányados és nem fix megállapítású tételek különben a

¹⁾ Fejér. X. 8. 663. l.

²⁾ A tarifát Fejérnél sokkal jobban kiadta Kováts Ferencz a pozsonyi városi levéltárban őrzött példány alapján: Nyugat-Magyarország áruforgalma stb. 211. l.

³⁾ Item de Cirotecis corregatis . . . semper tricesima pars . . . debet solui.

⁴⁾ Item de filis aureis videlicet Spullengold, semper tricesimam peciam . . .

⁵⁾ Item de pennis Strucionum eisdemque consimilium semper tricesimam pennam . . .

⁶⁾ Item de vna pecia Samath, siue de pecia Damascik aut de alys sericeis pannis, siue cum auro contextis semper vna tricesima vna dari debet.

⁷⁾ Item de pergameno semper tricesimam cutim . . .

⁸⁾ Item si vnus Mercatorum, aut Institorum ducons specierum diuersarum genera ut sunt Crocum, Piper, Zinziber, Gariofoli, Naces Muscati, flores Muscati ac Cynamomis et talibus speciebus consimilia semper tricesimam libram . . .

⁹⁾ Item de Bursis portis seu pretextis, et Cingulis alysque talibus consimilibus semper tricesimum tusin . . .

¹⁰⁾ Item de Sexagena coloratorum cucium . . . semper tricesima pellis . . .

¹¹⁾ Hasonlókép harminczadról van szó, a hol 4 arany forint után 2 garast szednek: Item . . . quatuor floreni auri faciunt unum kramphund, de quibus solui debent boni duo grossi, mert prenominati grossi . . . quatuor decem faciunt vnum florenum auri.

Sybenlinder-féle tarifában is ép úgy mint a győri, az esztergomi és a zágrábi tarifákban a ritkán előforduló szövetekre és apróbb áruira, mint fűszerek, strucz toll, erszény, öv, aranyfonál, pergamen, festett bőrök, vonatkoznak.

De még az 1405-iki I. decretum után sem nyert általános elismerést az az elv, hogy a harminczadnál az áru harminczad értéke fizetendő. Két évtizeddel a Sybenlinder-féle tarifa közzététele után az 1457/8-iki pozsonyi harminczadkönyv tanúsága szerint Pozsonyban, a mint azt Kováts Ferencz kimutatta, a legtöbb áru után értékének tizenheted részét (5'88%) vették harminczadnak.¹⁾ A fix összegben megállapított tételeknél állandó hányadról nem is lehetett szó, tehát állandó harminczadról sem. De nagy nehézségbe ütközött a harminczados hányad pénz-lábunk miatt is, a melylyel a harminczadolás nem volt összhangba hozható. Eltekintve pénz-lábunk fejlődésének első korszakától, a mikor a pensát 30 dénárba számították, a mikor azonban harminczadvám még egyáltalán nem volt, nincs időszak, a melynek számításával ezt a hányadolást össze lehetne egyeztetni. A márka dénár-száma a különböző veretek szerint a legnagyobb ingadozást mutatta; a pensát, a mikor harminczad már van, 40 dénárba számították. Legfeljebb a 90 dénáros forint a XIV. század közepén és második felében volna a harminczadszedéssel összeegyeztethető. A 100 dénáros forint ismét nehézségeket okozott, úgy hogy pénzértékben a harminczadot pontosan kiszámítani nem tudták. Sybenlinder tarifája szerint az forintonként 14 garas, csak hogy ez (14×7) csak 98 dénáros forintra vezet, tehát nem pontos calculatio.²⁾

El kell tehát ejtenünk azt a gondolatot, hogy a harminczadot eredetileg azért hívták harminczadnak, mert az áru harminczad értékét szedték. A 90 dénáros forint és Zsigmond 1405-iki I. decretumának idejében kifejlődhetett ez az elmélet, de a korábbi időkben a harminczad névnek nem lehetett ez az értelme. De nem kapcsolhatjuk eredetét a német Zollpfund-hoz sem, a mely alapelvében hatvanad volt,³⁾ mert ez az

¹⁾ Kováts: Nyugat-Magyarország áruforgalma. 20. l.

²⁾ Item memorati grossi, de quibus supra fit mencio, ipsorum quatuor decem faciunt unum florenum auri, et non plus neque minus.

³⁾ V. ö. Kováts: Nyugat-Magyarország áruforgalma I. l. — A Zoll-

166%-os vám már eleve jóval magasabb volt a magyarországi vámkulcsnál, és mert nálunk a fejlődésnek semmiféle stadiumában nem látjuk ezt az arányt érvényesülni.

Az Árpádok, sőt Róbert Károly idejéből és Nagy Lajos uralkodásának elejéről különben nincs semmi adatunk önálló harminczadhivatalról, vagy önálló harminczadvámról. A harminczad, a hol róla positiv értesülésünk van, mint Győrött és Esztergomban, más vámmal együtt fordul elő. Sem Győrött, sem Esztergomban legkisebb nyoma sem maradt annak, hogy az 1255., illetve 1288. tarifák tételein kívül még más vámot is szedtek volna. Zágrábban, a hol valószínűleg Róbert Károly léptette életbe a harminczadot,¹⁾ ez szintén a káptalan ványa mellett fordul elő. Ezek alapján tehát fel kell tennünk, hogy a királyi vagy királynői harminczad eredetileg a vámjövedelem birtokában levő egyházi hatóság vámjövdelmének bizonyos része volt.

Ezt a következtetést zágrábi adatokkal közelebről is támogathatom. 1318-ban a zágrábi káptalan azzal a kéréssel fordult Róbert Károlyhoz, hogy a zágrábi vám birtokában, a melynek két részét oly régen bírja »cuius non extat memoria«, harmadikát pedig királyi adományból kapta,²⁾ erősítse meg. Róbert Károly ezt a következő szavakkal tette meg: »Nos igitur . . . idem tributum fori montis Grecensis, quod in eo loco, *preter tricesimam domine consortis nostre solum esse*

pfundról v. ö. Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. 378. l. Schulte: Geschichte des mittelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien. I. 688. l. és Ernst Mayer: Deutsche und französische Verfassungsgeschichte vom 9. bis 14. Jahrhundert. I. 83. l.

¹⁾ Erre enged következtetni Róbert Károlynak a velenceiek javára 1316-ban kiadott privilegiuma, a mely szerint *solutio tricesimo sub nostro castro, quod edificari fecimus in porta Zave, libere et secure procedatis.* Anj. Dipl. Eml. I. 207. l. Ez alatt ugyan a Medve várához tartozó portus sancti Jacobi in fluvio Zave volna értendő, de ott akkor nincs nyoma harminczadnak, csak egyszerű tributumnak, Tkalčić. I. 402. l. Semmi esetre sem magyarázható az 1314-ben előforduló tricesima de Zamoborra, a melyről az illető oklevél is megmondja, hogy »falsa tricesima« volt. Blagay-család oklevéltára. 77. l. III. Endre 1292. adományában még szó sincs a harminczadról.

²⁾ III. Endrétől 1292 jún. 26. Tkalčić. Mon. Hist. Civ. Zagrabinae. I. 69. l.

dinoscitur, ipsi capitulo exigendum et possidendum . . . in perpetuum confirmamus«. Az oklevél végén azonban még külön is kiemelte: »Per hoc tamen supradicte tricesime nullum volumus preiudicium generari«. ¹⁾ A királynői harminczad tehát Zágrábban a káptalan vámjával együtt szerepel s a király szükségesnek tartja, hogy a harminczad jog épségben tartását a káptalan szedte vám megerősítése alkalmából különösen hangsúlyozza. Bizonyára azért, mert a két intézmény kapcsolatos volt egymással. Ezt árulja el az esztergomi káptalan 1346 április 5-én kiadott oklevele is arról a vizsgálatról, a melyet a zágrábi vám ügyében tartott, s a mely szerint »tributum montis Grecensis, Zagrabię, cum suis pertinentiis el foris, capitulum zagrabiense a tempore, cuius non extat memoria ex collacione regum Hungariae optinuerunt et optinebant totaliter, preter tricesimam reginalem«. ²⁾ A káptalan tehát bírta a vám egész jövedelmét a királynői harminczad kivételével, a mint az az 1318. és 1346. oklevelekből kitűnik. Azok a vámviszályok, a melyek a káptalan és a város közt támadtak, a városnak 1320 körül feltűnő vámszedéséből származtak, a melynek helye azonban »in civitate vel suburbio« volt. ³⁾ Ebben a tárgyban már 1321 február 2-ikán a király vizsgálatot rendelt el ⁴⁾ és a bán még ugyanazon év augusztus 21-én a város által életbeléptetett »filarchina« nevű vámot és a tőle szedett sóvámot a káptalannak ítélte meg. ⁵⁾ 1339 körül is feltűnt egy új »postava«-nak nevezett vám, a melyet Károly király engedélyezett a városnak; szedését illetőleg akkor a káptalan és a város meg is egyeztek, sőt a káptalan a korábban elvitatott »filarchina« vámot is átengedte a városnak. ⁶⁾ Ezeket a váموkat azonban következtetéseinknél figyelmen kívül hagyhatjuk, mert nem a Grécz-hegyen szedett váموk voltak. A zágrábi királynői harminczadnak semmi köze hozzájuk, ellenben szoros kapcsolatban van a káptalan szedte tributum forival.

¹⁾ Tkalčić. I. 93. l.

²⁾ Tkalčić. I. 180. l.

³⁾ Tkalčić. I. 109. l.

⁴⁾ Tkalčić. I. 97. l.

⁵⁾ Tkalčić. I. 98. l.

⁶⁾ Tkalčić. I. 151. l.

Mindenesetre idegenszerű a gondolat, hogy egy teljesen eladományozott vám jövedelméből a királyi vagy királynői fiscus mégis részesedjék. De épen az esztergomi vámnak fentebb vázolt fejlődése azt bizonyítja, hogy ez lehetséges volt. Hiszen Imre király adománya óta az esztergomi vámnak mind a négy negyedrésze a káptalan birtokában volt s ezzel a comes jogain is sérelem esett, de királyaink megtalálták a módját, hogy a káptalan birtokába jutott vámmal egyenlő értékű második vámot is létesítsenek, a melynek kétharmadát engedték át az ispánnak az öszsvám harmadaként, és csak egy harmada, tehát az egésznek egy hatoda maradt a király kezében, mígnem azt is eladományozta az esztergomszigeti apácáknak.

Az esztergomi vám tehát a XIII. század közepén már az eredeti vámnak a kétszerese volt, a mi kitűnik a budai vám 1255-iki tarifájával való összehasonlításból is.¹⁾ Ez a tarifa annál nevezetesebb, mert IV. László 1278-ban némi kihagyásokkal ugyanezt a tarifát léptette életbe Gölniczbányán is, úgy hogy a vámtételeiben a XIII. századi tributum fori normáltarifáját sejtethetjük.²⁾ A budai és gölniczi vámnál azonban az értékvám még nem is 1°/_o-os, mint Esztergomban és Győrött, hanem 0'41°/_o-os. A posztónál,³⁾ a prémeknél, a viasznál⁴⁾ és a pénznél⁵⁾ fordul elő ez az értékvám mindig abban a formában, hogy a vámszedők becsülnék meg az árút és minden öt márka érték után vegyenek egy pondust, vagyis az érték ¹/₂₄₀ részét. Ez a rendszer kétségtelenül a 240 dénáros márka alapján épült fel; az esztergomi értékvám nem pontos

¹⁾ Endlicher. 493. l.

²⁾ Wenzel: Árpád-kori új okmt. IX. 204. l.

³⁾ *Imprimis statuimus, quod curras panno oneratas, cum castrum intraverit, tributarii ad hospicium mercatoris accedant et estiment pannum, et de panno valente quinque marcas recipiant unum pondus.*

⁴⁾ *Item de curru, qui portat pelles ferinas et intrat castrum, tributarii decedant ad hospicium mercatoris, et secundum quod estimantur pelles, de quinque marcis recipiant unum pondus. Similiter statuimus de cera.*

⁵⁾ *Ceterum si mercator non deferret aliquas merces, nisi argentum, de quinque marcis debet soluere unum pondus. . . Gölniczbányán a pénz után nem szedtek vámot.*

kétszerese, mert a fennálló pénzláb szerint ez képtelen számításra vezetett volna, hanem valamivel több, 0'82²/₁₀ helyett 1⁰/₁₀. Az esztergomi tarifa azonban más pontokban is elárulja ezt a viszonyt a pesti tarifával szemben,¹⁾ ámbár a két szabályzat politikai tendenciája igen különböző.

Ha tehát lehetséges volt ez a megkettőzés, miért ne tarthatta volna fenn magának a király a részesedés jogát, a mikor a vám második felét is odaadományozta a káptalannak?

Külön tricesimatorokról sem maradt ebből az időből adat, csak Ladomér érsek 1289-iki oklevelében, a mely szerint a német kereskedők csempészete miatt »Tricesimatores domine Regine et tributarios eorumdem fratrum nostrorum« elmentek Budára sérelmük orvoslását szorgalmazni,²⁾ de ez a hely sem zárja ki azt, hogy a királynői tricesimator és a káptalan tributarius a ugyanaz a személy, vagy legalább is, hogy együtt működtek. Esetleges ellenőrzést a király másként is gyakorolhatott. II. Endre, a mikor 1235-ben Jolántának hozományul a harminczadjövedelmet lekötötte, megjelölte a módot is, hogy Jakab király e jövedelmet miként kezelheti s erre a célra a pécsi püspök mellett az ispotályosokat és templomosokat jelölte meg.³⁾ A két megnevezett lovagrend e célra alkalmas is volt, mert a templomosoknak volt házuk Esztergomban,⁴⁾ a Jánoslovagoknak pedig Esztergomban kettő⁵⁾ és Győrött is egy.⁶⁾ Minthogy pedig az ép most említett 1289-iki esetben a bünbánó Verner bíró éppen az ispotályosok Szent István királyról nevezett esztergomi egyházának főnökével jelent meg az érsek előtt, hogy az excommunicatio alól fölloldozást nyerjen s előtte tette ígéreteit, valószínűnek tartom, hogy a harminczad behajtásával, illetve ellenőrzésével a király részéről az ispotályosok voltak megbízva.

¹⁾ Pl. Pesten 3 ökör után a vám 2 dénár, Esztergomban 1 ökör után 2 friesachi dénár; Pesten egy mázsa réz után 2 dénár, Esztergomban 2 friesachi.

²⁾ Knauz. II. 252. l.

³⁾ Századok. 1897. 584. l.

⁴⁾ Balics: A. róm. kath. egyház története Magyarországon. II. 2. 323. l.

⁵⁾ Balics. II. 2. 302. és 307. l.

⁶⁾ Balics. II. 2. 308. l.

IV.

Ilyen módon a harminczad a tributum foriból vette volna eredetét. Igaz, hogy a győri vám eredetileg nem volt tributum fori, hanem útvám, de politikai jelentősége és a tarifa végéhez függesztett 1°/_o-os értékvám, majd 1271-től a város árúmegállító joga, már szintén kivetköztették eredeti jellegéből. És ebből az eredetből sok mindent meg lehet magyarázni a harminczad későbbi zavaros történetében. Meg lehet magyarázni főképen azt a csodálatos jelenséget, hogy míg a kivitel megvámolásával kapcsolatosan olyan nagy mozgalmak támadtak, a hazai kereskedelem megvámolása ellen a lakosság alig emelte fel szavát, és hogy, a mikor már régóta a külföldi kereskedelem megvámolása állott előtérben, még mindig rendesen és úgyszólván ellenmondás nélkül szedték a harminczadot a magyarországi kereskedőktől is. A harminczad ilyenformán holmi fogyasztási adó jellegét öltötte magára, a mi még a tributum foriból származott örökség volt.

Vásárvám jellege azonban még későbbi fejleményeiben is néha szinte kirívóan tör elő, így pl. az 1503-iki brassói huszadkönyv szerkezetében, a melyben hétről hétre szinte látja az ember, hogy a huszados miként veszi számba a hetivásárra jövő vásárosokat, kiróva rájuk a vámot a szerint, hogy mijük van. E »habet«-tel jelzett tételek mindig megelőzik az »importavit« jelzésű tételeket, a melyek a kivittelt jelzik (importavit in Moldaviam v. ad partes Transalpinenses), s a melyeknek beírása a vásár végeztével, mikor az idegenek hazaszélednek, következik be.¹⁾

A középkor jelentékenyebb vámjai az útvámmal szemben mindenütt a kereskedelmi vámból fejlődtek.²⁾ Ez utóbbiról írja Lamprecht »Der mittelalterliche Sinn des Wortes Teloneum ist ein viel weiterer: es bedeutete Verkaufsabgabe,

¹⁾ Quellen zur Gesch. d. Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. I. 1—81. l.

²⁾ V. ö. Ernst Mayer: Deutsche u. französische Verfassungsgeschichte vom 9. bis zum 14. Jahrhundert. I. 79—80. l., Inama Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. II. 377—379. l.

Accise und Zoll in unserem Sinne.¹⁾ Az *accisa* neve is ez intézményből származott.²⁾ És az is általános jelenség a középkorban, hogy a vámhely egyformán idegeneknek tekinti a más városból valókat, akár hazaiak, akár külföldiek; az import és export fogalmai tehát e szerint magyarázhatók: a helybeli a vámon kedvezményben részesül más város polgárával szemben, még akkor is, ha a hazaiak viszont kedvezményt élveznek a külföldiekkel szemben.³⁾ Ez az állapot jellemzi a győri és az esztergomi viszonyokat is, de ez is különbözteti meg a tulajdonképeni határvámtól.

Nehézség a kérdés magyarázatában csak egy van: miért nevezték ezt a részesedést harminczadnak, illetve milyen arányban részesedett a király a jövedelemből?

Ha t. i. elfogadjuk a Győrre vonatkozó 1276-iki adatot, ámbár az oklevél a jövedelmet valószínűleg a ténylegesnél jóval nagyobb összegben jelöli meg, az 500 márka harminczad alapján a vám összes évi jövedelmét 15.000 márkára kellene tenni. Ez a kor viszonyaihoz mérten olyan horribilis összeg, a milyenre nem is gondolhatunk. Még II. Endre 1235-iki különben szintén valószínűtlen becslése is a III. Béla korabeli magyarországi összes vámjövedelemnek huszada és nem harminczada volna. Kétségtelen, hogy azóta a forgalom rohamosan megnövekedett, a régi vámtételekhez, a mint azt Győr és Esztergom példája mutatja, újak kerültek: a vászonra, fűszerekre, apróárúra stb., a régiek is néhol emelkedtek, a vámjövedelemnek tehát tetemesen meg kellett növekednie, a mivel szemben azonban viszont figyelembe veendő, hogy a királyi vámok nagy része idegen kézre került, és hogy a tricesima nem is kapcsolható össze akármilyen királyi vámmal, hanem csak a tributum forival. Talán Győr is csak akkor lett harminczadhely, a mikor 1271-ben árúmegállító jogot kapott.⁴⁾

¹⁾ Lamprecht: Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. II. 271. l.

²⁾ V. ö. Conrad: Staatslexikon »Accise« cikkét.

³⁾ V. ö. Inama Sternegg id. mű III. 2. 224. l. — Érdekesek a szempontból az itáliai városok Schaube által ismertetett tarifái is, Handelsgeschichte der romanischen Völker. 742—753. l.

⁴⁾ Fejér. V. 1. 146. l. Statuimus etiam, quod omnes mercatores

Sajnos, hogy 1255-ben, a mikor Győr tarifáját megerősítették, ebbe még a szövetekre vonatkozó vámtételek sem kerültek bele, holott Esztergom ezeket ugyanabban az évben már beiktatja a saját tarifájába. A győri tarifát tehát olyan korból bírjuk, a mikor a tributum fori még fejletlen. Egy esetleges 1271 utáni tarifa Győrről is bizonyára más képet nyújtana.

A viszonyoknak a XIII. század folyamán való gyakori változásai azonban azt bizonyítják, hogy ez alatt a század alatt a harminczadnak is nagy átalakuláson kellett keresztülmennie. Minthogy III. Béla még nem említi, 1209-ben azonban már előfordul, eredetét a XIII. század elejére vagy legkorábban a XII. század utolsó éveibe kell tennünk. II. Endre alatt még jelentéktelen jövedelem volt, a mit nemcsak az 1235-iki számszerű adat bizonyít, hanem az 1217-ben Velenczével kötött megállapodás is, a mely szerint a vámügy súlypontja akkor még a nyolczvanadon volt. Nagy átalakulásnak kellett azonban történnie, a mikor a század közepén a szövetek és fűszerek behozatala megnövekedett. A harminczad fogalma már akkor eltolódhatott.

Ezen az alapon pedig talán a két számszerű adat ellenmondásai és kétségei is megoldhatók. II. Endre adata, eltekintve a benne rejlő kétségtelen túlzástól, megfelelhet a viszonyoknak. A királynak, a ki az aragon királyt Jolánta hozományára tárgyában meg akarta nyugtatni, érdekében állott, hogy nagy számot mondjon. Az 1500 márkát tehát reducálnunk kell. Reducált nagyságban azonban ez a vámjövedelem olyan kicsiny, hogy feltehetjük azt, hogy a király az eladományozott királyi vámjövedelemkből valamelyes kis hányadot, a névből ítélve harminczadot feuntartott magának. Mert, hogy a harminczad feltűnése épen a vámok eladományozásával esik egybe, nagyon valószínűvé teszi, hogy az így beállott jövedelemvesztéssel szemben bizonyos új jövedelmi forrásokra törekedtek. A győri adat ugyan ennek a harminczadnyi részesedésnek ellentmond, de ha a harminczad fogalma időközben eltolódott,

usque Austrum in Hungarium descendentes, et de Hungaria in Austriam transeuntes, mercimonía sua in castro deponant Jauricensi ad concambium faciendum.

ez az ellentmondás is megoldható. Minthogy a győri vám 1255 után lényeges változáson ment át, az 1276-iki adat pedig már abból az időből való, a mikor a város árúmegállító jogot élvezett, a jövedelemnek épen itt egyrészt az említett okokból, másrészt a városnak nagy jelentősége miatt a bécsi forgalomban nagyon meg kellett növekednie. E mellett azonban figyelembe veendő az is, hogy az 1271-iki privilegium nemcsak árúmegállító jogot adott a városnak, hanem ki is vette az ispán főnnhatósága alól, akként, hogy a polgárok fölött nem bíraskodhatott,¹⁾ tőlük terragiumot nem szedhetett²⁾ és a vámjövdelemből csak Győr »villa« szombati vásárának »tributum fori«-ja maradt az ő kezén.³⁾ Minthogy azonban a város ezzel a privilegiummal a várba tétetett át⁴⁾ és a »castrum« külön vásárt kapott, sőt az árúmegállító jog is a »castrum«-é volt, a »villa« vására és vámja egészen elvesztette jelentőségét.⁵⁾ A castrumban szedett vámmal tehát a király szabadon és egész nagyságában rendelkezhetett. A változott viszonyok közt azonban fennmaradt a királyi vámjövdelem korábbi neve, tricesimának nevezték ezután is, ámbár már nem volt a jövedelem harminczad része. Ilyen körülmények közt pedig némi reducálással ez a jövedelem már nem valószínűtlen.

Ez az eset pedig megengedi azt a föltevést is, hogy hasonló, habár nem olyan nagyarányú eltolódások másutt is

¹⁾ . . . executos nihilominus a iudicio, iurisdictione, potestate et indicatu Comitum Jauriensis et curialis Comitum sui, perpetuo et pariter expeditos. Fejér. V. 1. 147. l.

²⁾ Absoluimus et eosdem et expedimus a solutione dimidii fer-tonis, quam ratione terragii comiti Jauriensi soluere debent annuatim . . .

³⁾ Praeterea concessimus eisdem liberum forum, tam in castro, quam exterius celebrandum, ubi Comes Jauriensis et eius officiales nullam penitus iurisdictionem poterunt exercere; hoc solum et specialiter in praesentibus declarato, quod tributum fori, quod die Sabbathi in villa Jauriensi celebratur, Comes Jauriensis percipiet plenarium, quemadmodum percipisse dignoscitur vsque modo.

⁴⁾ . . . placet hospites nostros de Jaurino ad castrum transferre Jauriense . . .

⁵⁾ Az apátsági vám is jelentéktelen lett. V. ö. Békefi Remig: A pilisi apátság története. I. 230. l.

történhettek. A vámjogosítvány kiterjesztésénél, új árúkra engedélyezett vámolási jogok adományozásánál, a király a maga részesedését az illető vám jövedelméből bizonyára új alapon rendezhette. Ez lehetett a törekvés különösen a nagyforgalmú helyeken. Győr mellett mindenesetre első sorban Észtergom jött figyelembe, a mely a Bécs felé irányuló forgalomban különösen a Duna vízi útjának köszönhette hatalmát, a melynek jelentőségét azonban az is emelte, hogy a Cseh- és Lengyelország felől jövő északi »strata publica« is itt kapcsolódott be az ország úthálózatába, és hogy 1288-ban útkényszert kapott, a mi a vámszedés szempontjából az árúmegállító joggal majdnem egyenértékű kiváltságnak mondható.¹⁾

Hol voltak még az Árpádok idejében harminczadok, biztosan megállapítani nem tudjuk. Bizonyára még több helyen kellett lenni, ha ezek nem is voltak olyan jelentősek, mint Győr és Észtergom. Róbert Károlynak az Omodé-fiakkal 1311-ben kötött egyezsége ez utóbbiakat arra kötelezte, hogy »Scepes, Gylnich et Cassa cum universis tricesimis, tributis, censibus et quibusvis obuentionibus libere dimississent et resignassent D. Regi dicto . . .«²⁾ a miből arra következtethetünk, hogy Szepesben, Gölniczen és Kassán, vagy legalább is ezek valamelyikén szintén volt harminczad. Egy 1314-ből kelt ítéletvel meg a szamobori hamis harminczadról tesz említést, a mi arra enged következtetni, hogy az interregnum idejében, illetve Róbert Károly uralkodásának elején ezzel az intézménnyel már visszaélés is történt. Mind a két adat azt bizonyítja, hogy a győri és az esztergomi harminczadok mellett már az Árpádok korában több kisebb jelentőségű helyen is volt a királynak harminczadjoga.

¹⁾ Az esztergomiak ezt a jogot mint őket régóta megilletőt már korábban is vitatták. V. ö. Ladomér érsek oklevelét 1284 febr. 20. Knauz. II. 175. l.; de királyi oklevélben először IV. László 1288 márczius 21-iki oklevelében van világosan kifejezve, Knauz. II. 228. l.; az 1289 szept. 15-iki oklevelét ezt ősi jognak tünteti föl, persze ezt is Ladomér érsek adta ki, a »locus . . . omnibus mercatoribus descendendi« itt nem árúmegállító jogot, hanem a vámszedés érdekében elrendelt vámkötelezettséget jelent, Knauz. II. 252. l.

²⁾ Fejér. VIII. 1. 408 l.

E vámhelyeknek, a melyek eredetileg »tributum fori«-k voltak, a fogalma azután lassanként tolódott el a határvám fogalma felé, első sorban a forgalmi szempontból nevezetes helyeken, mert sem a pesti, sem a gölniczi tarifán még nem jut kifejezésre a külföldi kereskedelemmel szemben követendő különleges eljárás elve. A nagy forgalmi csomópontokon azonban már korán érvényesültek a kereskedelempolitikai tekintetek. Az e tekintetben életbe léptetett rendszabályok megfeleltek általában a középkor szellemének és intézményesen Kálmán király törvényében gyökereztek. Általánosságban azonban a külső kereskedelem megvámolásának elve csak az 1291-iki törvényben lépett előtérbe, a mikor a III. Endrének szabott koronázási capitulatióban a rendek a király vámjogával szemben a nemesi és egyházi népek vámmentességét hangoztatták és a vámot csak a külső kereskedelemre akarták korlátozni.¹⁾ Ez az elv III. Endre uralkodásának zavaros éveiben s az interregnum még nagyobb zavaraiiban nem jutott érvényre.

Határvámnak egyelőre megmaradt a nyolczvanad, ha a három fő útírány közül Róbert Károly idejében csak az északon is mutatható ki. Az elv azonban, a melyet az 1291-iki törvény kimondott, s a melyért nem a király, hanem a rendek küzdöttek, végre érvényesült Róbert Károly berendezéseiben.

Róbert Károly külső hatalmaknak ajánlatokat tett, tárgyalásokat folytatott, a vámhelyeket illetőleg vizsgálatokat tartott. Az interregnum idejében elpusztult északi útvonalat Újvár felé ismét visszaiktatta jogaiba. Ez alkalommal megerősítette az újvári nyolczvanadot is, a külföldi kereskedők értékeinek megvámolását azonban a harminczadhelyekre tette át. Ezzel az utolsó nyolczvanad létjogosultsága és vele együtt maga az intézmény is eltűnt, de viszont a harminczadügy előtt széles perspectiva tárult föl. Új harminczadok keletkeztek, egyelőre még a régi alapon, a mint az a zágrábi példából következtethető.

¹⁾ Item volumus, quod in locis antiquorum tributorum, populi Nobilium et Ecclesiarum tributa non persolvant. Sed tantummodo mercatores, de aliis Regnis ad alia Regna transeuntes. Kovachich: Sylloge Decretorum Comitatum. I. 21. l. és Endlicher 618. l.

A harminczadhelyek azonban már nem voltak közönséges tributum forik, hanem a külső kereskedelem elvámolásának, tehát általában a külföldi forgalomnak góczpontjai. Ezzel azonban visszássá lett az a helyzet, hogy a király a harminczadhelyek vámjából csak részt kapott. Már nem tartozik a jelen fejtegetések keretébe, hogy a harminczad XIV—XV. századi történetével foglalkozzam, mindazonáltal rá kell mutatnom, hogy önálló harminczadhivatalok csak Nagy Lajos idejében mutathatók ki. Az új irányszatot nem lehetett összeegyeztetni az olyan kiváltságokkal, mint a milyenek az esztergomi káptalanéi voltak. A módot pedig, hogy a király hogyan szerezheti meg magának az öt tricesima czímen megillető részesedés helyett az egész vámjövédelmet, megmutatta a győri példa. A vámhelyet át kellett helyezni. Az új szabályozásban ennek nagyobb akadályai nem voltak. Bécs árúmegállító jogának fejlődése is előmozdította e folyamatot, mert a régi Győrnek és Esztergomnak vezető útvonal elvesztette jelentőségét. Nagy Lajos még a győri harminczadot is áttette alkalmasabb helyre: Pozsonyba.¹⁾ Az esztergomi harminczad is eltűnt minden föltűnés nélkül.

Az új fejlődési korszak tehát új helyekhez kapcsolódott. A nyolczvanad megszűntével egészen a harminczadhelyekre terelődött át a külső kereskedelem megvámolása, a nélkül hogy a harminczadhelyek egyelőre elvesztették volna »tributum fori« jellegüket. A belső forgalom után is tovább szedték a vámot, illetve a fogyasztási illetekeket. A tételek emelésére pedig jó ürügyül szolgált a név, a melynek régi értelmét már nem ismerték.

¹⁾ 1365-ben még parancsot intéz Nagy Lajos Simon győri vice-tricesimatorhoz. Fejér. IX. 3. 489. l.; 1369-ben már a pozsonyiak kérik, hogy helyezték vissza régi helyére, a mit a király el is rendel. Fejér. IX. 4. 177. l.; azonban ez úgy látszik nem történik meg, mert 1370-ben is ott van, Fejér. IX. 4. 341. l.; később ismét kérik: transponere dignetur ad civitatem suam Jaurinensem, seu ad Schintawiam, prout antiquitus fuit, veluti sua Serenitas graciosis literis nobisque permisit et ratificavit. Pozsony város levéltára: Dipl. Pos. I. 856. l. V. 5. még Ortway: Pozsony város története. II. 3. 56—65. l.